

KUR'ÂN'IN "RÜKÛ EDENLERLE BİRLİKTE RÜKÛ EDİN" HİTABI BAĞLAMINDA YAHUDİLERİN İBADETİNDE RÜKÛ

Bedriye ÖZÇELİK YILMAZ*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 01 Haziran 2024, **Kabul Tarihi:** 23 Eylül 2024, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2024, **Atf:** Özçelik Yılmaz, Bedriye. "Kur'ân'ın "Rükû Edenlerle Birlikte Rükû Edin" Hitabı Bağlamında Yahudilerin İbadetinde Rükû". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/2 (Eylül 2024): 887-920.

DOI: 10.33415/daad.1494070

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 01 June 2024, **Accepted:** 23 September 2024, **Published:** 30 September 2024, **Cite as:** Özçelik Yılmaz, Bedriye. "Bowling in The Worship of The Jews in The Context of The Qur'an's Command "Bow Down With Those Who Bow Down"". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 24/2 (September 2024): 887-920.

DOI: 10.33415/daad.1494070

Öz

Çalışma, Kur'ân'ın Ehl-i kitabın inanç ve uygulamalarına yönelik tashih edici rolünü, özellikle namazda rükû örneği üzerinden ortaya koymayı hedeflemiştir. Çalışmada betimsel, tarihsel ve karşılaştırmalı yöntemler kullanılmaktadır. Çalışmanın temel kaynakları İslam ve Yahudiliğin kutsal kitapları etrafında şekillenmiş tefsir ve tarih yazınıdır. Günümüzde Karai ve Sâmîrî gruplar dışında Yahudilerin çoğunu oluşturan Rabbâni Yahudiler ibadetlerinde rükû ve secde etmemektedirler. Kur'ân vahiy geleneklerindeki ibadet rükûnlerine atıfta bulunmaktadır. Çalışmada Yahudilerin erken tarihî süreçlerine ait ayakta, eğilerek, yere kapanarak ve diz üstü çökerek yapılan bedenli dua formları Tanah'ın incelenmesiyle ortaya koyulmaktadır. Ayrıca Rabbâni Yahudiliğin ikinci temel kaynağı Talmud'da günlük ibadette rükû formu tespit edilmektedir. Tefsirlere göre

* Dr. Öğr. Üyesi, Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, byilmazsy@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-3571-2548> / Asst. Prof., Bulent Ecevit University Faculty of Divinity, byilmazsy@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-3571-2548>.

Kur'an'ın "rükû edenlerle birlikte rükû edin." hitabı dönemin Yahudilerine yöneliktir. Kur'an aynı ilahi hitabın Hz. Meryem'e yapıldığını da bildirir. Bu hitaplarla Yahudilerin ibadetleri arasındaki ilişkinin ortaya konulabilmesi için ayetlerin arka planı ve nüzul sebepleri tarih ve tefsir rivayetleri ile tespit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Vahiy geleneği, Tanah, Talmud, Namaz, el-Bakara 2/43.

Bowing in The Worship of The Jews in The Context of The Qur'an's Command "Bow Down With Those Who Bow Down"

Extended Abstract

The study aims to reveal the Qur'an's reminding and correcting role towards the beliefs and practices of the People of the Book, primarily through the example of bowing down in prayer. The study uses descriptive, historical, and comparative methods. The primary sources of the study are the exegetical and historical literature shaped around the holy books of Islam and Judaism. Today, Rabbinic Jews, who constitute the majority of Jews except Karaite and Samaritan groups, do not perform rükû (bow down) and sajda (prostrating) in their daily worship. In this study, the forms of bodily prayer performed by standing, bowing, prostrating, and kneeling belonging to the historical processes of the Jews are revealed by analyzing the Tanakh. In addition, in the Talmud, the second primary source of Rabbinic Judaism, the form of rükû in daily worship is identified. The Qur'an mentions the rituals of worship in the traditions of revelation. According to the commentaries, the Qur'an's address "bow down with those who bow down" was addressed to the Jews of the period. The Qur'an also states that the same address was made to Maryam. To reveal the relationship between these addresses and the worship of the Jews, the background of the verses and the reasons for their revelation are determined by historical and exegetical narrations.

The Qur'an descended piecemeal to a cultural geography that was the source of previous revelation traditions. Twelve years of the descent process took place in Mecca, followed by ten years in Medina. This geography formed a background for the Qur'an with its beliefs, practices, and retrospective memory. There are more or less followers of the tradition of revelation based on Prophet Abraham and Prophet Moses in the region. Especially Medina is a settlement where Rabbinic Jews are predominant in population. However, the data from the early period of Islam reveal that they did not pay enough attention to their holy books and did not correctly implement the Sharia left by their prophets. The Jewish tradition in and around Medina is reflected in the Qur'anic revelation, primarily through the deeds of the Jews in the region.

The Qur'an has frequently reminded us that it confirms the texts of the previous revelations, and at the same time, it has stated that it is the guardian over them. On the one hand, the Qur'an confirms the earlier revelations and reminds its followers of them; on the other hand, it corrects the wrong beliefs and practices of its followers. As the last link in the chain of revelation, essentially the same as the Torah and the Gospel, the Qur'an protects the previous links and keeps them in the chain by repairing the worn-out parts of these links. The essence of this chain is tawheed. According to this, Allah, the Creator and Lord of everything, who has no partner, is exclusive. He is on one side, and the created things on the

other. The created beings pray to the Almighty, who created them with their minds, hearts, and tongues, and they worship Him with their bodies by standing, bowing, prostrating, and kneeling-sitting. On the one hand, bowing is abstract obedience and submission to Allah in the heart and mind. On the other hand, it is the concrete physical expression of obedience with a complete bowing behavior in prayer. As an element of daily worship, i.e., prayer, bowing is listed in the holy books among the acts of worship of the prophets to Allah.

It is understood from the Qur'anic verses and their interpretations that prayer was commanded to the prophets and their followers before the Prophet Muhammed and that the prophets and their followers performed it, but later on, the content and practice of the prayer became distorted. Rükû was one of the rites of prayer neglected by most of the People of the Book. Rükû is repeated thirteen times in the Qur'an in its verb and noun forms in ten verses. Of these, the address "bow down with those who bow down" in verse 43 of Surat al-Baqarah is addressed to the Jews. Because they neglected to bow in their prayers. Even today, the majority of Jews do not bow in their daily prayers, except for a partial bowing and swaying of the head. However, contemporary practices and even the post-Islamic period are beyond the temporal limits of this study. Our study focuses on pre-Islamic Jewish sources –the Tanakh and Talmud- and the early Islamic period.

In Mecca, where the revelation to the Prophet Muhammed began, pagan Arabs were in the majority. There were a small number of monotheists called "hanîf" and "râqî" (who bows down), and it is known that they prayed to face the Ka'ba. Pre-Islamic Arabs were familiar with prayer.

The data obtained in this study suggest that daily worship with bow down and prostration was present in the historical process of the Jews, including the Rabbinic Jews, but that it was neglected over time. Prayer, zakat, and fasting are the basic acts of worship common to all revelation traditions.

Keywords: Tafsir, Revelation tradition, Tanakh, Talmud, Prayer, al-Baqara 2/43.

Giriş

Kur'ân ayetleri ve erken dönem yorumlarından anlaşıldığı kadarıyla Hz. Muhammed'den önce gelen peygamberlere ve ümmetlerine namaz emredilmiş, peygamberler ve ümmetleri bu ibadeti yerine getirmiştir.¹ Namazın kılınışına dair detaylar bulunmamakla birlikte önceki ümmetlerin ibadetleri içerisinde kıyam, rükû ve secde gibi uygulamaların mevcut olduğu görülebilmektedir. Fakat sonraları ibadetin içeriği ve uygulanışında bozulmalar meydana gelmiştir. Rükû da Ehl-i kitabın çoğunluğu tarafından ihmal edilen namaz rükünlerinden biri olmuştur.

¹ Bk. el-Bakara 2/83; Âl-i İmrân 3/39; Yûnus 10/87; Hûd, 11/87; İbrâhîm 14/37, 40; Meryem 19/30-31, 54-55; Tâhâ 20/14; el-Enbiyâ 21/72-73; Lokmân 31/17.

Rükû Kur'ân'da fiil ve isim halleriyle on ayette on üç kez geçmektedir. Bunlardan el-Bakara suresi 43. ayette geçen وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَأَتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ "Namazı kılın, zekâtı verin ve rükû edenlerle birlikte rükû edin." hitabı tefsir rivayetlerine göre Yahudilere yöneliktir. Günümüzde Yahudilerin büyük çoğunluğu günlük ibadetlerinde rükû etmemekte; Karâim ve Sâmirîler gibi bazı Yahudi gruplar ise Müslümanların namazına benzer şekilde günlük ibadetlerini yerine getirmektedirler.² Bazı araştırmacılar söz konusu Yahudi gruplarının dokuzuncu yüzyıldan itibaren günlük ibadetlerinde Müslümanları örnek aldıklarını belirtmişlerdir.³ İslam'ın ilk döneminde özellikle Medine Yahudilerinin büyük çoğunluğunun Müslümanların namazı gibi bir namaz kılmadıkları Kur'ân ayetleri ve bunların ilk dönem yorumlarından anlaşılmaktadır. İlgili Kur'ân ayetleri ve bunların yorumlarına göre onların çoğunluğu namazı zayı etmiş, vakitlerini geçirmek gibi namazın birtakım rükünlerini terk etmişlerdir. Oysa onların selefleri olan peygamberler namaz kılmakta ve zekât vermekteydiler. Erken dönem tefsirlerine göre Medine Yahudileri arasında az da olsa bu selefleri takip edenler bulunmaktadır. Örneğin "Rahmân'ın ayetleri okunduğunda yüz üstü secdeye kapananlar" ayetinde kastedilenler Hz. Muhammed'e iman eden Abdullah b. Selâm ve arkadaşlarıdır.⁴ Kur'ân Yahudilere bilerek hakkı batıla karıştırmamalarını, hakikati gizlememelerini, namazı kılıp zekâtı vermelerini ve namazda Hz. Muhammed ile Müslümanlara katılmalarını teklif etmiştir.⁵ Bu teklifi sunarken "ارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ" "rükû edenlerle birlikte rükû edin" buyurarak namazın rükû rüknüne özellikle vurgu yapmıştır.

Vahyin nüzul dönemi ve öncesinde Mekkeliler kılınış şeklinde farklılıklar olsa da namaz kılmayı bilmektedirler.⁶ Hz. Cebrail'in namaz farz olduğunda birkaç kez gelerek Hz. Muhammed'e abdest

² Şinasi Gündüz, "Namaz ve Yahudilikteki Günlük İbadet", *İslami İlimler Dergisi* 13/2 (2018), 231-232, 234.

³ Nahphtali Wieder, *İslâmın Yahudi İbadeti Üzerindeki Etkisi*, çev. Sinan İlhan (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2022); Gündüz, "Namaz ve Yahudilikteki Günlük İbadet", 215, 230.

⁴ Bk. Meryem 19/58-59; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil bin Süleymân*, thk. A. Muhammed Şehhâte (Beyrut: Dâru İhyâ'it-turâs, 1423), 2/632.

⁵ el-Bakara 2/43.

⁶ Bk. M. Hanefi Palabıyık, "Cahiliye Arapları Namazı (Salât) Biliyorlardı", *Akademik Siyer Dergisi* 2 (2020), 2-35; İsrail Balcı, *Hz. Peygamber ve Namaz* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023), 18-22; Şevket Kotan, "Maûn Sûresi Özelinde Bir Kur'ân Hermenötiği Denemesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (2022), 803-822.

alıp namaz kılmayı ve namazın vakitlerini öğrettiği şeklindeki rivayetlerin⁷ yanlış anlaşıldığı veya kurgulanmış olduğu söylenmiştir.⁸ Cebrail'in bilinen namazı gerektiği şekliyle kılmayı ve başlangıç-bitiş vakitlerini öğretmek için geldiği düşünülebilir. Zira formunda ve rükünlerinin edasında ufak tefek farklılıklar olsa da namaz kılmak bilinen bir uygulamadır. Rasulullah'ın içinde bulunduğu gelenekte kendinden önceki vahiy geleneklerine ait unsurlardan bilinenler yahut bir şekilde uygulananlar bulunmaktaydı ve bu uygulamalar Kur'ân tarafından doğrulandı ya da iptal edildi yahut düzeltildi.

Bu çalışma namazın temel rükünlerinden biri olan rüküa odaklanmıştır. Bu çalışmanın yazarı tarafından Yahudilerin tarihî süreçlerinde rükülu secdeci günlük ibadetin mevcut olduğu, fakat bunun zaman içinde ihmal edildiği düşünülmektedir. O nedenle bir ibadet formu olarak "eğilme"yle ilgili Tanah pasajları ile Talmud'daki içtihatlar tespit edilip değerlendirilmiş, ayrıca "rükü"un kelime ve ıstılah anlamı ile kökenine dair bilgiler sunulup değerlendirilmiştir. Tarihi verilere göre Kur'ân'ın nazil olduğu süreçte Medine ve çevresinde yaşayan Yahudilerden günlük ibadetlerini vakit ve erkânna riayet ederek eda edenler çok azdır. Çoğunluğu vakitlerine riayet etmemekte, rükü-secde gibi rükünleri uygulamamaktadırlar. Birçok konuda olduğu gibi bu konuda da Kur'ân onları muhatap almış, Müslümanlara iştirak etmelerini, böylece erkânıyla namaz kılmalarını teklif etmiştir. Kur'ân Yahudilerin kendilerini nisbet ettikleri peygamberlerin namaz kıldıklarını bildirmektedir. Hz. Meryem'e "rükü edenlerle birlikte rükü et"⁹ hitabının yapıldığı Kur'ân ayeti de, bu çalışmada ortaya konulduğu üzere, onun döneminde İsrailoğulları'ndan rükü edenlerin bulunduğuna işaret etmektedir. Namaz, oruç, zekât vb. ibadetler peygamberlere verilen tevhid dininin ortak unsurlarıdır. Bazı oryantalistlerin Hz. Muhammed'in namazı Yahudilerden öğrenmiş olduğu iddialarına dayanak gösterebilecekleri endişesiyle benzerlikleri yok saymak uygun bir davranış olmayacaktır. Kur'ân'ın bu konudaki ayetlerini ve bunların yorum tarihi sürecinde ortaya çıkan geleneği dikkate almak, yanı sıra Yahudi kaynaklarını tarihi süreciyle bu gözle taramak gerekmektedir.

⁷ Bk. İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye* (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1990), 1/278-279.

⁸ Palabıyık, "Cahiliye Arapları Namazı Biliyorlardı", 17-19; Balcı, *Hz. Peygamber ve Namaz*, 59.

⁹ Âl-i İmrân 3/43.

1. Arapça ve İbranice’de Rükû ve Anlamı

Arapçada “eğilmek, bükülmek, baş eğme, tevazu, yerdeki çukurluk” gibi anlamlara gelen الرُّكُوع “er-rukû’u”, رَكَعَ fiil kökündendir. رَكَعَ insan veya hayvanın eğilmesini ve eğriliğini ifade eder. Gençlikten sonra yaşlanıp beli bükülen, zenginlikten sonra fakirliğe düşen kimseler için رَكَعَ fiili kullanılmıştır. الرُّكُوعُ Yemen dilinde “yerdeki çukurluk” anlamına gelmektedir. “Namazdaki belirli bir biçimi – eğilme-” ifade etmek için veya “ibadette veya başka bir durumda, tevazu gösterme, itaatkâr olma ya da kibrini kırma” anlamında kullanılır. Sonraları sadece eğilene değil, namaz kılan ve secde yapana da er-râkî’ denilmiştir. Nitekim Kur’ân’da Hz. Dâvud’un tövbe ederek yere kapanması (خَرَّ رَاكِعًا) ve Hz. Meryem’in namaz kılanlarla, şükredenlerle birlikte aynı eylemi yapması bu kelimeyle ifade edilmiştir.¹⁰ Bir fıkıh terimi olarak rükû, namazda kıraatin tamamlandıktan sonra baş ve sırtın düz bir şekilde yere paralel ve eller dizlerde olacak biçimde öne doğru eğilmektir. Allah’ın yüceliği karşısında kulun acziyeti ve tevazuunu gösteren bu eğilme namazın rükünlerinden ve farzlarından. İbadetlerin nasıl yapılacağıyla ilgili ayrıntılar Hz. Peygamber’in sözlü ve fiilî sünnetine dayanmaktadır.¹¹

892 | db

Arapça ile aynı dil ailesi içinde yer alan Aramice, İbranice gibi Sâmi dillerinde rükû رَكَع köküyle yer almamaktadır. Arthur Jeffery, Cristoph Luxenberg ve Naif Yaşar’ın Kur’ân kelimelerini Sâmi dilleriyle karşılaştırmalı inceledikleri çalışmalarda salât ve secde gibi kelimeler zikredilirken, rükûun zikredilmediği görülmüştür. Kanaatimizce bunun nedeni, Arapça’nın dâhil olduğu söz konusu Sâmi dillerinde rükûun kökeninin رَكَع değil de كَرَعَ oluşudur. Nitekim Mittwoch da Müslüman namazındaki rükûu Yahudi ibadetindeki kerî’ a’ya benzetmiştir.¹² Fiil (kök kelime) ilk iki harfin yer değiştirmesiyle كَرَعَ’ya dönüşmüş olmalıdır.¹³ Bu durumda önce Arapça’da

¹⁰ İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyisi’l-luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun (Dimeşk: Dâru’l-fikr, 1976), 2/434-435; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab* (Beyrut: Dâru sadr, 1414), 8/133; Râgıb el-İsfahani, *Müfredât: Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, çev. Yusuf Türker (Ankara: Pınar Yayınları, 2010), 638.

¹¹ Nihat Dalgın, “Rükû”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/286.

¹² A. J. Wensinck, “Salât”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 10/115.

¹³ Bir kelime kökünü oluşturan harflerin yer değiştirerek yeni bir kelime oluşturmasına taklîb, oluşan kelimeye maktûb denilmektedir. Örneğin “açıklamak, ortaya çıkarmak, kelime veya sözdeki kapalılığı gidermek” anlamındaki “tefsîr”in “açıklamak” anla-

كرع kelimesine, ardından aynı kelimenin İbranice karşılığının anlamına bakmak gerekir:

كرع (kera'a) insanda diz altı, hayvanda topuğun altı için kullanılır. İnsan baldırlarını tutmak için veya su içerken yahut abdestte ayaklarını yıkarken eğilir. Burada eğilmek تَكَرَّع fiili ile ifade edilmiştir.¹⁴ Bu bilgi yukarıda belirttiğimiz رَع kelimesindeki taklîbi doğrulamaktadır. Buna göre rükûun kökeninin كراع (kera'a) olduğunu söylemek mümkündür. Bu fiilin İbranice ve Aramice karşılığı da כרע (kara'a/kera'a)'dır ve "insanlar veya Tanrı karşısında eğilmek" için kullanılan birkaç kelimeden biridir. Araştırmamız esnasında Yahudi literatürüne ait sözlüklerde de görüşümüzü teyit eden bir bilgi ararken F. W. Gesenius'un sözlüğünün bir baskısında كراع/كرع (kera'a) ile راع (rake'a) arasındaki taklipten söz edildiğini gördük. Gesenius, düşündüğümüz gibi bu kelimenin Arapça karşılığının eğilerek su içmek olduğunu, harflerin yer değiştirmesiyle رَع'nın "yaşlandıkça eğilmek" ve "namaz kılarken eğilmek" anlamında kullanıldığını belirtmiştir.¹⁵

Allah'a ibadet kastıyla O'na yönelerek rükû ve secde etmeye davet eden Zebur'da (Mezmurlar) rükû كراع (كرع/kera'a) fiiliyle yer almaktadır. "Gelin, secde ve rükû' edelim, Yahve'nin önünde diz çökelim" (באו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני יהוה).¹⁶ Bu pasuğun ilk kısmını makalesinin başlığı yaparak Mezmurlar kitabının tamamının bedensel ibadete verdiği önemi, kutsal kitap antropolojisi çerçevesinde irdelediği makalesinde Tsegaw, Tanrı'ya ibadette ayakta durmanın (kıyam/amida) kişinin Tanrı'ya kullukta, onun hizmetinde olmadaki kararlılığını, rükû ve secdenin ise Tanrı'ya şükranını ve Tanrı'nın yüceliğini ikrarını ifade ettiğini söylemektedir. Yazar çalışmasında, zihnen veya dil ile ibadetin yeterli olmadığı, ibadete kıyamıyla, rükûu ve secdesiyle, bedeninin iştirak etmesi gerektiği

db | 893

mındaki "fesr" kökünden geldiği veya maktûb bir kelime olup "kapalı bir şeyin aydınlıkla belirmesi vb." anlamındaki "sefr" kökünden geldiği söylenmiştir. Bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/369, 5/55; Bk. el-İsfahani, *Müfredât: Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, 725-726, 1140; Abdülhamit Birşık, "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40/281.

¹⁴ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Abdulhamid Hendavî (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003), 4/22-23; İbn Fâris, *Mekâyis*, 5/171.

¹⁵ Friedrich Wilhelm Gesenius, *Hebrew and Chaldee Lexicon to the Old Testament* (Londra, 1846), 415-416; Marcus Jastrow, *Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature* (Londra, 1903), 672-673; Kara, "Bible Hub" (Erişim 07 Mart 2024).

¹⁶ *Tanakh* (Illinois: Varda Books, 2009) Mezmurlar 95/6.

sonucuna ulaşmaktadır.¹⁷ Benzeri çalışmalardan biri ibadette rükûun anlamını irdeleyen A. H. Levi'ye aittir. Levi'ye göre Tanrı karşısında eğilmek ona kul olan bireyin sadece tevazuunu ortaya koyan pasif bir duruş değildir, kollarını ve bacaklarını hareketsiz kılıp sırtını ortaya çıkartarak dünyaya kendini kapatan bu duruşuyla Tanrı'yı dinlemeye tevazuuyla kendini açan kul, Tanrı'nın kendisinden istediği dünyaya ait sorumluluklarını yapmaya hazır olmakla bir o kadar aktiftir.¹⁸ Rükûun ibadetteki sembolik değeri üzerine yapılan Tanah kaynaklı Ehl-i kitap geleneğine dayalı bu çalışmalarda olduğu gibi Kur'ân kaynaklı İslamî geleneğe dayalı çalışmalarda da benzeri değerlendirmeler yapılmıştır.¹⁹

2. Yahudi Literatüründe İbadet ve Saygı Kastıyla “Eğilmek” Anlamında Kullanılan Kelimeler

Yahudi literatüründe “tevazu ve saygıyla, küçüklüğünü kabul ederek veya ibadet kastıyla eğilmek, diz çökmek, yere kapanmak” anlamına gelen dört temel kelimedenden söz edilebilir. Bunların ilki kutsamak, mübarek kılmak, tevazu, saygı, dua etmek, eğilmek, diz çökmek anlamlarında **ברך-לברוך** (berekh) ve türevleridir. Yahudi dini literatüründe çokça kullanılmaktadır.²⁰ Aynı zamanda kelime çoğul isim haliyle Rabbânî Yahudiliğin temel eğitim kitabı Mişna-Talmud'un ibadetler/dualar bölümünün adıdır: **ברכות** (Berakhot).

Eğilmek, yere kapanmak anlamlarında kullanılan diğer bir kelime **שחה/השתחואה/השתחוות** (şahah/hiştahava'a) «ל» edatıyla “eğilerek/yüz üstü yere kapanarak -e ibadet etmek” anlamlarında kullanılmıştır. Eğilmek, yere kapanmak, itaat, emrine girmek, saygıyla eğilip selamlamak anlamlarında kullanılan **קודד/לקוד** (koded) «אל» veya «ל» edatlarıyla “-e yönelerek yere kapanmak, -e eğilmek”²¹ anlamlarında genellikle **השתחואה** (hiştahava'a) fiili ile ardı-

¹⁷ Melak Alemayehu Tsegaw, “Come, Let Us Prostrate and Bow Down: The Importance of Embodied Worship in The Psalter”, *Jurnal Koinonia* 14/2 (2022), 100-107.

¹⁸ Avital Hazony Levi, “Worship: bowing down in the service of God”, *Religious Studies, Cambridge University Press* 58 (2022), 487-504.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Abdurrahman Kasapoğlu, “Bir Dini Tecrübenin İfade Simgesi: Rükû”, *Tabula Rasa Dergisi* 9 (2003), 255-279; Mekki Solmaz, “Rükû ve Secdenin Kur'ân'daki Semantiği”, *Kesit Akademi Dergisi* 8/31 (2022), 380-404.

²⁰ *Bible Hub*, “Berekh” (Erişim 05 Mart 2024); Edward Robinson, *English Hebrew Lexicon* (Boston: Crocker & Brewster, 1872), 97.

²¹ Bk. Robinson, *English Hebrew Lexicon*, 19; Jastrow, *Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*, 370.

şık kullanılmıştır. Bu iki kelime genellikle saygı veya ibadet kastıyla eğilerek yere kapanmayı ifade etmektedir.²²

Eğilmek, eğilerek yere kapanmak, zayıf düşmek, batmak anlamlarında bir diğer kelime **כרע/כורע/לכרוע** (kera'a)'dır. Bu kelime yukarıda Arapça karşılığı **كرع** fiilinin taklibiyle kullanıldığını düşündüğümüz **כרע**'nin karşılığıdır.²³ Tanah ve Talmud'da rükû anlamında, yanı sıra kendini alçaltmak, yüz üstü yere kapanmak anlamlarında kullanılmaktadır.²⁴

Rabbânî Yahudiliğin Tevrat'tan sonraki en önemli kaynağı Talmud'da namaz ibadetinde eğilmenin nasıl yapılacağı din bilgileri tarafından tarif edilmiştir. Burada da rükû **כרע** (kera'a) fiiliyle ifade edilmiştir.²⁵

Bunların dışında **מתפלל/להתפלל** (mitpalel) «אל» edatıyla “-e ibadet/dua etmek” anlamında kullanılmıştır. Bu fiilden türetilen **תפלה** (tefillah: namaz-dua) günümüzde de Yahudilerin günlük ibadetleri için kullanılmaktadır.²⁶

Tanah'ın son kitaplarında **מצלא/צלא** (tsalâ/mtsâlâ),²⁷ Kur'ân'da çoğunlukla namaz anlamında kullanılmış olan **صلاة/صلی** (sallâ/salât) ile aynıdır. Kelimenin kökeninin Aramice “salût(s)” olduğu söylenebilir.²⁸ Tanah'ın bu kitaplarında Daniel ve Ezra'nın günde üç kez eda ettikleri namaz/duaları için “salât” kelimesinin kullanılması I. Mabed sürgününde, Bâbil'de buldukları MÖ 6. yy.'a denk düşmektedir. Çalışmamız “rükû” ile sınırlı olduğundan “salât” konusuna girilmeyecektir. Konuyla ilgili mevcut çalışmalara bakılabilir.²⁹

²² Yar. 24/26, 48; 1. Krallar 1/16.

²³ Bk. Gesenius, *Hebrew and Chaldee Lexicon to the Old Testament*, 415-416; Robinson, *English Hebrew Lexicon*, 19, 97.

²⁴ *Bible Hub*, “Kara” (Erişim 08.03.2024).

²⁵ *Talmud Babylonian* (Erişim 10 Mart 2024) Berakhot 28b.

²⁶ *Bible Hub*, “Tephillah” (Erişim 06 Mart 2024).

²⁷ Daniel 6/10, 13; Nehemya 8/6.

²⁸ Mesut Okumuş, “Semantik Ve Analitik Açıdan Kur'an'da 'Salât' Kavramı”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2004), 3; Hakan Uğur, “Eski Ahid'deki 'Dua' Kavramının Kur'an'daki 'Salât' Kavramıyla İlişkisi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2008), 146-147.; Cristoph Luxenberg, *The Syro-Aramaic Reading of the Koran* (Berlin: Schiler, 2007), 59.

²⁹ Bk. Okumuş, “Kur'an'da 'Salât' Kavramı”, 1-30; Esra Gözeler, *Samî Dinî Geleneğinde Salât, Savm ve Zekât Kavramlarının Semantik İncelenmesi* (Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005); Uğur, “Eski Ahid'deki 'Dua' Kavramının Kur'an'daki 'Salât

3. Tanah'ta Rükû'

İslam geleneğinde “salât” diğer anlamlarının yanında dua/namaz anlamında kullanılmaktadır.³⁰ Yahudi geleneğinde salâtın işlevini “tefillah”ın karşıladığı söylenebilir. Bu çalışmada namaz ve tefillah ile ilgili ayrıntılara girilmeyecektir.³¹

Tanah'ta Tanrı'ya ibadet veya krallara saygı kastıyla eğilme, diz çökme, yere kapanma davranışları görülmektedir.³² Tanah'ın ilk beş kitabından oluşan Tora başta olmak üzere, Peygamberler (Neviim) ve Kitaplar (Ketuvim) bölümlerinde çoğunluğu Yahve'ye ibadet, bir kısmı insanlara saygı kastıyla yapılan eğilme ve yere kapanma davranışlarını kronolojik olarak kısaca aktaracağız.

Tora'da Hz. İbrahim'in yardımcısı Eliezer'in ve Hz. Musa ile birlikte Mısır'dan çıkan İsrailoğullarının eğilerek ve yere kapanarak Allah'a ibadet ettikleri anlatılmıştır. Hz. İbrahim'in yardımcısı, Hz. İshak'a eş olacak Rebeka'yı getirmek için yaptığı yolculuğu tamamladığında eğilip Allah'a ibadet ederek (יִקְדוּ/יִשְׁתַּחוּ לַיהוָה) ona hamd etmiştir.³³

896 | db

Mısır'da Yusuf'un evine davet edilen kardeşleri, onun karşısında saygıyla eğilip birkaç kez yere kapanmışlardır (יִשְׁתַּחוּ-לוֹ) (יִקְדוּ/יִשְׁתַּחוּ/אֲרָצָה).³⁴ Hz. Musa'nın önderliğinde Mısır'dan çıkan İsrailoğulları eğilerek Allah'a ibadet etmişlerdir (יִקְדוּ הָעָם/יִשְׁתַּחוּ).³⁵

İsrailoğulları Eriha yakınlarında bir kentin halkına yenilince Yeşu ve yanındakiler yas davranışlarıyla (giysilerini yırtıp başlarına

Kavramıyla İlişkisi”, 139-172; Cahit Karaalp, “Salât Kavramının Semantik Analizi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2018), 173-212.

³⁰ Bk. Okumuş, “Kur'an'da 'Salât' Kavramı”; Karaalp, “Salât Kavramının Semantik Analizi”.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Solomon Zeitlin, “The Tefillah, The Shemoneh Esreh: An Historical Study Of The First Canonization Of The Hebrew Liturgy”, *The Jewish Quarterly Review* 54/3 (1964), 208-249.; eş-Şeyhalî, Sabâh Nâci, “Yahudi İbadetleri Namaz: Çeşitleri, Vakitleri, Duaları ve Kılınış Şekilleri”, çev. Ölmez, Mustafa, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 18/2 (2018), 651-666.

³² Yaratılış 24/26, 48; 43/26, 28; Çıkış 12/27; Yeşu 7/6; Hakimler 7/5-6; I. Samuel 20/41; II. Samuel 7/18, 24/10; 1. Krallar 1/16, 31, 8/54, 18/42; 19/18; 2. Krallar 1/13; 2. Tarihler 6/13; Mezmurlar 5/7, 55/17, 72/9, 95/6; Eyüp 1/20-21; Daniel 6/10, 13; Ezra 9/5; Nehemya 8/6.

³³ Yaratılış 24/26, 48.

³⁴ Yaratılış 43/26, 28.

³⁵ Çıkış 12/27.

toprak dökerek) Tanrı'nın sandığı önünde yüzüstü yere kapanmışlar ve akşama değin bu durumda kalmışlardır (יִפֹּל עַל-פְּנֵי אֶרֶץ).³⁶

Davud kendisini destekleyen Yonatan'la buluştuğunda üç kez eğilerek yüz üstü yere kapanarak şükretmiştir (יִפֹּל לְאָפְיוֹ אֶרֶץ).³⁷ Karısı Bat-şeva da Kral Davud'un önünde eğilip yüzüstü yere kapanmış ve onun için dua etmiştir (תִּקְדַּת בַּת-שֵׁבַע) (תִּקְדַּת בַּת-שֵׁבַע אֶפְיִם אֶרֶץ וְתִשְׁתַּחוּ/וְתִשְׁתַּחוּ).³⁸

Hız. Süleyman Mabed'in inşasını tamamladıktan sonra bütün İsrailoğulları karşısında Tanrı'nın sunağı önünde dua etmiştir.³⁹ Bu sırada ayakta ve eğilerek diz üstü çökmüş (מִכְרַע עַל-בְּרָכָיו) ve ellerini göklere açarak Tanrı'ya yakarmış, ardından halkına seslenmiş ve Tanrı'ya kurbanlarını sunmuştur. Süleyman'ın duasında Kudüs'teki mabedin İsrailoğulları'nın kiblesi olduğu da ilan edilmektedir.⁴⁰

Hız. İlyas yere kapanmış ve yüzünü dizlerinin arasına koymuştur (יִגְהַר אֶרֶץ וַיִּשָּׁם פָּנָיו בֵּין בְּרָכָיו).⁴¹ O'nun döneminde İsrailoğullarından bozguncular çoğalmıştır. Putlara tapanlar, sunakları yıkanlar ve peygamberleri öldürenler bulunmaktadır. Tanrı, İlyas'a Baal'ın önünde rükû etmemiş (כָּל-הַבְּרָכִים אֲשֶׁר לֹא-כָרְעוּ לְבַעַל) olanları sağ bırakacağını bildirmiştir.⁴² Komutanlardan biri Hız. İlyas'ın önünde eğilerek dizleri üzerine çökmüş (יִכְרַע עַל-בְּרָכָיו) ve yalvarmıştır.⁴³

Neviim'de yer aldığı gibi Ketuvim'de, II. Tarihlerde Hız. Süleyman'ın Mabed'de İsrailoğulları önünde yaptığı bir dua yer alır.⁴⁴ Burada da Tanrı'dan, yakın olsun, uzak olsun, seferde veya savaşta olsun Mabed'e, Kudüs'e yönelerek dua/ibadet edenlerin dualarının kabulünü ister. Yine diz çökerek (וַיִּבְרַךְ עַל-בְּרָכָיו) ve ayakta ellerini göğe açarak Tanrı'ya yalvarır.⁴⁵

"Ey Tanrı!" (Elohim) hitabıyla başlayan bir mezmurda "çöl kabileleri önünde eğilsinler ve düşmanları toz/toprak yalasın" (יִכְרְעוּ)

³⁶ Yeşu 7/6.

³⁷ I. Samuel 20/41.

³⁸ I. Krallar 1/16, 31.

³⁹ I. Krallar 8:22-61.

⁴⁰ I. Krallar 8:28, 30, 35, 44, 48, 59.

⁴¹ I. Krallar 18/42.

⁴² I. Krallar 19/18.

⁴³ II. Krallar 1/13.

⁴⁴ II. Tarihler 6/12-42.

⁴⁵ II. Tarihler 6/13.

יִכְרְעוּ (צִיִּים) אֲנִיּוֹ עִפְרָ יִלְחֲכוּ denilmiştir.⁴⁶ Burada יִכְרְעוּ (yikre'ü) fiilinin sadece “eğilsinler” anlamında değil “eğilip yere kapansınlar” anlamında olduğu anlaşılmaktadır. Zira yüz üstü yere kapandıklarında toz-toprak yalayacaklardır.

Allah'a ibadete davet eden diğer bir Mezmur pasajında, muhataplar ibadet için Allah'a yönelerek rükû ve secde etmeye davet edilmektedir. Yukarıdaki Mezmur pasuğunda olduğu gibi rükû כָּרַע (kera'a) fiiliyle yer almaktadır. “Gelin, secde ve rükû' edelim, Yahve'nin önünde diz çökelim” (בָּאוּ נִשְׁתַּחֲוּהוּ וְנִכְרַעַה לְבָרְכָהּ) (לְפָנֵי-יְהוָה).⁴⁷

Nabukadnezzar, Darius ve Koreş dönemlerini gören Daniel, Darius'un atadığı üç vezirden biridir. Erdemleriyle öne çıkmasından ötürü Daniel'i kiskanenlar, onun Tanrı'dan başkasına ibadet etmeyişini Kral'ın ona ceza vermesi için kullanırlar. Babil'de yaşayan Daniel her gün üç kez Kudüs'e yönelerek ve diz çöküp eğilerek Tanrı'sına ibadet etmiştir (נָגַד יְרוּשָׁלַם וְזָמְנִין תְּלִתָהּ בְּיוֹמָא הוּאֵן בְּרַךְ) (עַל-בְּרִכּוֹהֵי וּמְצִלָּא וּמוֹדָא קָדָם אֱלֹהֵהּ).⁴⁸ Daniel ve Ezra'nın günde üç kez Yerusâlim'e dönüp namaz kılarak/ibadet-dua ederek Süleyman'ı örnek aldıkları, onun çağrısına kulak vererek ibadet geleneğini sürdürdükleri söylenebilir. Nitekim Zebur'da Davud'un da günde üç vakit Allah'a ibadet ettiği görülmektedir. O'nun şikâyetini Allah'a arz ettiği, akşam, sabah ve öğlen O'na dua ettiği kendi dilinden aktarılmıştır.⁴⁹ Buna göre formu ve vakitlerinin farklılığı ihtimali ile birlikte kible olarak Kudüs'e yönelerek eda edilen namaz ibadetinin I. Mabed sürgününden önce de var olduğu söylenebilir. I. Mabed döneminde kurban ritüellerinin yanı sıra Hz. Süleyman'la başlayan namazın, sistematik olmasa da rükû, secde, dizüstü oturuş ve ayakta okunan dualarıyla mevcut olduğu, Mabedin yıkımıyla İsrailoğulları'nın ibadet hayatında çok fazla yer tutan kurbanın yerini namazın daha sistematik hale gelerek tuttuğu söylenebilir. Tanah'ta dua ve namaz anlamında צִלָּא/صَلَّى (sallâ) kelimesinin I. Mabed sürgününde Babil'de kullanılmış olması namazın bu dönemde ortaya çıktığından ziyade, namaz için bu kavramın o dönem ve coğrafyada kullanıldığını ancak yukarıdaki pasajlarda örnek verdiğimiz üzere eğilerek (rükû), yere kapanarak (secde), diz çökerek ve

⁴⁶ Mezmurlar 72/9.

⁴⁷ Mezmurlar 95/6.

⁴⁸ Daniel 6/10, 13.

⁴⁹ Mezmurlar 55/16-18.

ayakta yapılan dualarla namazın bu davranışlara ait kavramlarla karşılandığını söylemek mümkündür.

Babil'de Pers kralı Koreş henüz krallığının ilk yılındayken İsrailoğulları'nın Kudüs'e dönmeleri ve mabetlerini ikinci kez inşa etmeleri için valilerine, görevlilerine buyruklar yazar. Yolculuk ve inşaat gibi desteklerinin yanı sıra mabette Tanrı'ya sunacakları kurbanları sağlamak gibi ibadetleriyle ilgili destekler sağlar ve onlardan kendisi ile ailesi için Tanrı'ya dua etmelerini ister. Dua için kullanılan kelime **לְאֵלֵה שְׁמַיָא וּמְצִלֵינוּ** (.. (صلی) **צִלָּא** Ezra Kudüs'e döndüğünde İsrailoğulları'nın Tanrı'nın yolunda olmayan topluluklarla karışmış olduklarını öğrenince üzüntüsünden yas davranışları gösterir (giysilerini yırtar) ve akşam ibadetinin vakti (**מִנְחַת הָעֶרֶב** minhat ha-erev) geldiğinde kalkar ve ilahı Yahve'ye dua ederek yakarır. İbadetine ayakta başlamış, ardından eğilerek dizleri üzerine çökmüş (**אֶכְרַעָה עַל-בְּרָכָי**) ve ellerini açarak akşam ibadetini tamamlamıştır. Ezra Kudüs'e döndükten sonra Mabet'in olduğu yerde İsrailoğulları'nın karşısında Tora'yı açtığında Yüce Tanrı'ya (Yahve Elohim) hamd edip övgüler sunmuş, topluluk onun dualarına "âmîn, âmîn" diyerek karşılık vermiş, sonrasında hep birlikte Tanrı Yahve'ye eğilmişler ve yüz üstü yere kapanmışlardır/rükû ve secde etmişlerdir (**וַיִּקְדּוּ וַיִּשְׁתַּחֲוּ לַיהוָה אֶפְסִים אֶרְצָה**).⁵⁰

Bilindiği üzere Tanah anlatımları ve oluşumu Hz. Musa'dan Malaki'ye yaklaşık bin yıllık bir sürece karşılık gelmektedir. Bu sürecin büyük bölümüne ait Yahudi günlük ibadeti tefilla ve ibadette okunan duaları araştırdığı çalışmasında Zeitlin birinci ve ikinci mabet ve diaspora süreçlerinde ibadeti karşılayan "neder" (adak), "tefilla" (dua) gibi kavramlar ile bunların içerik ve formlarının, toplumu etkileyen şartlara bağlı olarak değişim gösterdiğini dile getirmektedir. Örneğin diaspora sürecinde Asurluların yaptığı yıkım, dualarda güç istencini, düşmanın zayıflayıp yok olması talebini ortaya çıkarmıştır. Ona göre Keffaret gününde hahamın iki keçinin üzerine ellerini koyarak yaptığı dua dışında biçimsel dualar bulunmaz. İkinci mabet döneminde dualar daha çok tövbe içeriklidir ve tüm dualar tövbelerle başlamaktadır. İtiraf ve tövbeyle başlayan dualar, Tanrı'ya çeşitli sıfatlarıyla yüceltmekle devam eder ve ardından Tanrı'ya ihtiyaç arz edilir. Zeitlin, ibadetlerin yaşanan hadisele-re bağlı olduğunu, toplumsal değişime göre şekil değiştirdiğini veya

⁵⁰ Nehemya 8/6.

eklenerek geliştiğini örnekler. Birinci ve ikinci mâbed dönemlerinde ibadethaneler, sinagoglar olmadığı için namazdan söz edilmediğini, namazın ikinci mabetin yıkımından sonra (MS 70'den itibaren) ibadet evleriyle (sinagog) birlikte ortaya çıktığını söyler. İsrail'in yirmi dört kolunu temsil eden maamad üyeleri⁵¹ mabette, günde iki, Şabatta üç, Keffaret gününde (Yom Kippur) ise dört vakit kurban duaları için toplanmışlardır. Mabetin yıkımından sonra toplanma ve eğitim-öğretim işlevlerine sahip olan ibadet evleri (bet-kneset/bet midraş/bet tefilla/sinagog) ortaya çıkmış ve buralarda kurban ibadeti ve dualarının yerini günde üç vakit olmak üzere dua ibadetleri almıştır. İbadet evleri çoğunlukla nehir, su kenarlarında inşa edilmiştir. Bu da ibadette temizlik (abdest) ön şartından kaynaklanmış olmalıdır.⁵² Günün üç vaktinde eda edilen ibadetin MS ilk yüzyılda değil, bundan altı yüz yıl kadar önce, MÖ 586 itibariyle ikinci mabetin yıkımı sonrasında Babil sürgününde ortaya çıktığı da kabul edilmektedir.⁵³ Nitekim yukarıda bu döneme ait Tanah pasajlarında, özellikle Daniel'in örneğiyle günde üç kez Kudüs'e yönelerek ibadet edildiği bilgisini aktarmıştık. Yanı sıra Hz. Süleyman'ın mabedi inşasından itibaren (MÖ 900'ler) mabette ayakta ve diz çöküp ellerin göğe açılmasıyla, diğer deyişle bedenın iştirakiyle yapılan dualara -kurban ibadetiyle ilintili de olsa- Kur'ân'ın ifadesiyle salât (صلى/صلاة) demek mümkündür. Buna göre Zeitlin gibi mabetin ikinci yıkımından sonra (MS birinci yüzyıl), onun yerini alan sinagoglarda günde üç kez eda edilen dua ibadetinin ortaya çıktığını söyleyen yazarların kastettikleri cemaatle yapılan ibadettir. Mabebet dönemlerinde, sadece mabette cemaatle yapılan ibadetler, mabet sonrası dönemde inşa edilen sinagoglara form değiştirerek taşınmış ve düzenli dua ibadeti tesis edilmiştir.⁵⁴

900 | db

Yukarıda aktarıldığı üzere Tevrat'ta (Tora) İbrahim'in yardımcısı Eliezer'in de rükû ve secde ile dua ettiği bilgisi yer almaktadır. Buna göre bedenli ibadetin (rükû-secde vd.) Yahudiliğin temel kaynaklarına göre MÖ iki binlere uzandığı söylenebilir. Kur'ân da peygamberlerin namaz kıldığını hatırlatmaktadır. Örneğin Kur'ân'da

⁵¹ Sürgün nedeniyle farklı coğrafyalara dağılmış İsrailoğulları yaşadıkları şehir veya kasabalarda yirmi dörder topluluk halinde yaşamışlar ve bu toplulukların her birine "maamad" adı verilmiştir. Zeitlin, "The Tefillah", 229-230.

⁵² Zeitlin, "The Tefillah", 214-215, 217-222, 230-231; Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik* (İstanbul: İSAM, 2008), 154-155.

⁵³ Gürkan, *Yahudilik*, 155.

⁵⁴ Bk. Zeitlin, "The Tefillah", 230-237; Gürkan, *Yahudilik*, 155-156.

ikinci mabet döneminde mabette yaşayan Meryem'e "Ey Meryem! Rabbine gönülden ibadet et; secdeye kapan ve rükü edenlerle birlikte rükü et."⁵⁵ buyurulmuştur. Kur'ân'da "Ey Meryem! Cemaatle kılınan namaza iştirak et" benzeri bir ifadeden ziyade samimiyetle ibadete, secdeye ve özellikle cemaatin rükûuna, onlarla birlikte rükü etmeye vurgu yapılmış olması, bize göre namazlarında bu rükûnları terk eden yahut eksik yapan Ehl-i kitabı uyarma kastı taşımaktadır. Aynı zamanda ayet ikinci mabet döneminde cemaatle eda edilen ibadette/namazda rükûun yapıldığı bilgisini vermektedir.⁵⁶

4. Talmud'da Rükü

Mişna ve Talmud'da ibadetlere geniş bölümler ayrılmıştır. Örneğin Berakhot bölümünde ibadetler esnasında okunacak dualarla ilgili ayrıntılı açıklamalara, din bilginlerinin görüşlerine ve uygulamalarına dair bilgilere yer verilmiştir. İbadet öncesi temizlikle ilgili tuvalet adabı, abdest ve gusüle dair açıklamalar, yanı sıra ibadet ve duada Kudüs'e yönelme (kıble), ayrıca ibadet esnasında beden alacağı pozisyonlar bunlardan bazılarıdır. Burada rükûun nasıl yapılması gerektiği üzerinde de durulmuş, Müslümanların rükûunda olduğu gibi doksan dereceyle tarif edilebilecek bir eğilme biçiminden de söz edilmiştir. Burada atıf yapacağımız Talmud pasajlarında çoğunlukla eğilmek, birkaç yerde diz çökmek anlamında כרע fiili kullanılmıştır:

Rabbi Tanhum, Rabbi Yehoshua ben Levi'den on sekiz kutsama duasını (şimone esre) kaburgaların altındaki on sekiz omurla ilişkilendirdiği ve kişinin eğilmesi gereken kutsamalarda omurgasındaki tüm omurlar dışarı çıkıncaya kadar eğilmesi gerektiğini söylediğini nakletmiştir. Rabbi Hai Gaon'un "ta ki kalbinin karşısında, yerde küçük bir parayı görene kadar eğilmeli" izahıyla bu rükûyu doksan derecelik bir eğilme ile tarif ettiği görülmektedir. Rabbi Hanina ise bu konuda kolaylaştırmadan yana olduğunu belirterek, başını öne doğru hareket ettirmenin yeterli olabileceğini belirtmiş, fakat bunun, kişinin eğilmeye çabalaması ve eğilen biri gibi görünmesi şar-

⁵⁵ Âl-i İmrân 3/43.

⁵⁶ Bk. Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd bin Ömer bin Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmidî'ttenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*, ed. Murat Sü-lün (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 1/936-937; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, thk. Asım Cüneyd Köksal, Murat Kaya (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 2/93-94.

tıyla geçerli olacağını, bununla birlikte gücü yeten kişinin daha fazla eğilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁷

Talmud'daki bilgilere göre halktan biri ile bir haham veya bir kralın rükû sayıları ve rükûda ya da diz çökerek duada kalma miktarları aynı olmamalıdır. Yehoshua ben Levi'nin bu konudaki içtihadına göre bir başhaham her kutsamanın başında eğilir. Bir kral ise, Süleyman'ın yaptığı gibi, tüm duayı bitirene kadar ayağa kalkmaz.⁵⁸

Rabbi Akiva'nın cemaatle birlikte ibadet ettiğinde, cemaate sıkıntı vermemek için duasını kısa tuttuğu, tek başına ibadet ettiğindeyse dualarını çok fazla uzattığı söylenmiştir. Uzun duaları ile birlikte coşkulu rükûları ve secdeleri yüzünden Akiva'nın farkında olmadan ibadet ettiği salonda yer değiştirdiği aktarılmıştır.⁵⁹ Rabbi Şešet ve Rabbi Nahman'ın da ibadetleri içerisinde rükû ettikleri bilgisi yer almaktadır. Şešet'in rükû ettiğinde gecikmeden bir baston gibi eğildiği, dik durduğunda ise yavaşça kalkarak bir yılan gibi dik durduğu, ibadetinde huşu içinde olduğu söylenmiştir.⁶⁰ Buna göre Rabbanî Yahudilikte rükûun ibadetin önemli bir rükünü olduğu söylenebilir.

Yukarıda ismi geçen Talmud bilginlerinin ibadette rükû ile ilgili görüşlerini, yaşadıkları coğrafya ve dönemleri dikkate alarak değerlendirelim. Rabbi Yehoshua ben Levi ve Rabbi Hanina, Mişna'nın şerhi Gemara'nın müellifleri olan Amoraim bilginlerinin ilk tabakasında yer alırlar. İkisi de Filistin'de yaşayan bilginlerdendirler ve MS ikinci (Rabbi Hanina) ve üçüncü yüzyılda (Rabbi Yehoşhua ben Levi) yaşamışlardır. Rabbi Yehoşhua ben Levi'nin rükûda omurların dışarı çıkması gerektiği görüşünü tam bir eğilmeyi teyiden örnekleyen Rabbi Hai Gaon ise Babil'deki Pumbeditha akademisinin son bilginlerindendir, 10-11. yüzyılda yaşamıştır.⁶¹ Rabbi Akiva ise mi-

⁵⁷ TB Berakhot 28b. Günümüz Yahudilerinin günlük ibadetlerinde bu tariflerden aslı olanı değil arzı olanı aldıkları görülmektedir. Talmud bilginlerinin bu tarifleri yeterli de olsa Müslümanların namazını ve ilmihal kitaplarını çağrıştırmaktadır. Zira hastalık vb. güç yetiremeyen hallerde eğilmeden, oturarak veya yatarak namaz kılınabilmektedir.

⁵⁸ TB, Berakhot 34b.

⁵⁹ TB, Berakhot 31a.

⁶⁰ TB, Berakhot 12b; 34b.

⁶¹ Mehmet Sait Toprak, *Talmud ve Hadis* (İstanbul: Kabcacı, 2012), 184-187; Nissan Mindel, "Rabbi Chanina Bar Chama", *Jewish History* (Erişim 15 Mayıs 2024); Nissan Mindel, "Rabbi Joshua Ben Levi", *Jewish History* (Erişim 15 Mayıs 2024); Nissan

ladi ilk yüzyılda (yaklaşık 40-135) Filistin'de Talmud öncesinde yaşamış ve ilk Talmud bilginlerini yetiştirdiği söylenmiştir.⁶² Buna göre İkinci Mabedin yıkılışına şahit olmuştur. Rabbi Şešet ve Rabbi Nahman ise aynı dönem üçüncü kuşak Babilli Amoraim bilginlerindedirler.⁶³

Burada Talmudik dönemin henüz başlangıcında ve Talmud yazılmaya başlanmadan önce yaşayan din bilgini Akiva'dan ilgili dönemin sonrasında Babil Yahudi akademilerinin son bilginlerinden Hai Gaon'a kadar gerek Filistin gerek Babil bölgelerinde ibadette rükûu bilen, uygulayan ve öğretenlere dair bazı örnekler zikredildi. İsim belirtmeksizin birkaç pasaja daha değinilebilir: Kefaret gününde kohenler ve halk baş kohenin ağzından çıkan Tanrı ismini duyduklarında eğilirler ve diz çöküp secde ederek yüz üstü yere kapanırlar İbadet halindeki kişi "mübârek" derken ⁶⁴ (**כורעים ומשתחוים...**) rükû eder, Tanrı'nın adını söylerken kıyam eder ve bu Tevrat'ın emridir. Amida duası (şimone-esre) ayakta okunur, ancak sonuncu duada (bereket-şükür) rükû edilir. Rükû etmeyen kişinin omurgası öldükten yedi yıl sonra yılana dönüşür.⁶⁵

db | 903

İbadette rükû ve diz çökme için kullanılan **כרע** fiili Talmud'da türevleriyle "yay, bacak, mobilya ayağı; terazi kefelerinin eğilmesi; Tevrat pasajlarının anlaşılıp yorumlanması ve karar vermek" gibi anlamlarıyla da yer almıştır.⁶⁶

Yukarıda Tanah pasuklarında da gördüğümüz üzere eğilme, secde etme veya diz çökmeyi ifade eden kelimelerin birbirlerinin yerine kullanıldıkları söylenebilir. Örneğin Talmud'da ibadetin rükünleriyle ilgili bu kavramların tanımlandığı ve bu tanımların Tanah ifadelerine dayandırıldığı görülmektedir: "Gemara farklı eğilme biçimlerini ayrıntılı olarak ele alır. Din bilginleri öğretmiştir: **קידה** (kidda) yüz üstü yere bakacak şekilde eğilme (rükû) veya düşmedir (secde)... **כריעה** (kerîa), kişinin dizleri üzerine çökmesidir...

Mindel, "Rav Hai Gaon", *Jewish History* (Erişim 15 Mayıs 2024); Isidore Singer - S. Mendelsohn, "Hanina b. Hama", *Jewish Encyclopedia* (Erişim 15 Mayıs 2024).

⁶² Ayrıntılı bilgi için bk. Louis Ginzberg, "Akiba ben Joseph", *Jewish Encyclopedia* (Erişim 10 Ağustos 2024); "Akiva ben Yosef", *Britannica* (Erişim 10 Ağustos 2024).

⁶³ Bk. Wilhelm Bacher - Jacob Zallel Lauterbach, "Sheshet", *Jewish Encyclopedia* (Erişim 10 Ağustos 2024).

⁶⁴ *Mishnah*, Yoma 6/2 (Erişim 10 Mart 2024); *TB*, Yoma 66a.

⁶⁵ *TB*, Berakhot 12a; Bava Kamma 16a.

⁶⁶ Bk. *TB*, Shabbat 47a; Yoma 52a, 68a; Sukkah 15b, 16a; Kiddushin 40b; Bava Batra 89a; Shevuot 7b.

השתחוה (hiştahava'a), kişinin tam bir teslimiyetle kollarını ve bacaklarını açarak secde etmesidir...⁶⁷ Talmud'un bu tanımına göre secdeyi ifade eden "hiştahava'a" Tanah ve Talmud'da eğilmeyi de karşılayabilmektedir: Rabbi Hanina'nın oğlu Rabbi Yosei Hz. Davud'un duasını hatırlatarak,⁶⁸ kutsal tapınağa nasıl eğilerek⁶⁹ saygıyla girilmesi gerekiyorsa duaya da saygıyla girilmesi gerektiğini söylemiştir.⁷⁰ Rabbi Meir'in aktarımına göre Tanrı sabah-akşam Güneş'in karşısında eğilen/secde eden-**מישתחויים** (miştahavim) kral-lara öfkelenmektedir.⁷¹

Buna göre Talmud dönemi Yahudileri, özellikle bilginleri arasında ibadette rükûun bilindiği, uygulandığı ve öğretildiği rahatlıkla söylenebilir. Bununla birlikte Talmud bilginleri arasında secde⁷² kadar olmasa da rükûun da tartışıldığı görülmektedir. Bu tartışmalar rükûun hangi duada, duanın hangi kısmında ve ne miktarda ediliyor edilmeyeceği ve kimin hangi duada, duanın hangi kısmında ve ne miktarda rükû edip etmeyeceği ile ilgilidir. Örneğin yukarıda Yehoşua b. Levi'nin içtihadıyla değinildiği üzere uygulama statüye göre değişiklik göstermektedir. Kişilerin Tanrı'ya olan itaatlerini statüleri oranında göstermeleri gerekir. Rükûnun sayısı, rükû ve oturuş/diz çökme halinde yapılan duaların uzunluğu sıradan bir insandan, hahamlara, ardından baş haham ve nihayet krala doğru artış göstermektedir.⁷³

Günümüzde günlük ibadet tefillahı yerine getiren Yahudilerin büyük çoğunluğunun ibadetleri esnasında secde yapmadıkları ve rükûu tam olarak uygulamadıkları, ancak Karâî Yahudileri ile nüfusu bini geçmeyen Sâmîrî Yahudilerinin günlük ibadetlerinde rükû, secde ve diz çökme-oturuş gibi rükûnleri uyguladıkları bilinmekte-

⁶⁷ TB, Berakhot 34b; Shevuot 16b; Megillah 22b.

⁶⁸ Bk. Mezmurlar 5/8.

⁶⁹ "eğilme" olarak tercüme ettiğimiz fiil Talmud'un yukarıda alıntıladığımız iki pasajında secde olarak tarif edilen fiildir. Hz. Davud "...kutsal tapınağına doğru saygıyla eğileceğim veya secde edeceğim (השתחוה-estahave)" demiştir. Eğilmenin kastedilmiş olması muhtemeldir. Kur'an'da İsrailoğulları'na Kudüs'e girerken **وَادْخُلُوا الْبَيْتَ مُخْلِطِينَ** "kapıdan secde ederek girin" (el-Bakara 2/58) emri de rükû ile secdenin birbirinin yerine kullanılmasına benzer bir örnek sayılabilir.

⁷⁰ TB, Berakhot 30b.

⁷¹ TB, Berakhot 7a.

⁷² Bu çalışmanın sınırlarını aştığı için secde ile ilgili, bir örnek dışında, tartışmalara girilmeyecektir: Saygın bir hahamın toplum içinde secde etmesi doğru değildir. Zira dualarının cevapsız kalması utanç verici bir durum olacaktır. Yeşu b. Nün'un secdesi (Yeşu 7/10) bir istisnadır. TB, Megillah 22b.

⁷³ Ayrıntılı bilgi için bk. TB, Berakhot 34b.

dir.⁷⁴ Karâî Yahudiliğinin kurulmasına öncülük eden Anan ben David (ö. 795) Tanah'ı referans olarak ibadetlerde ıslahat yoluna gitmiştir. Müslümanların etkin olduğu bir dönemde Bâbil'de yaşamını sürdüren ve bir süre İmam Ebü Hanîfe (ö. 767) ile aynı zindanda kalan Anan b. David'in İslam fıkından etkilendiği düşünülmektedir.⁷⁵ Bu grupların dışında 12. yüzyılda yaşayan Rabbânî Yahudilerin ünlü bilgini Musa b. Meymün (Maimonides) (ö. 1204) özellikle inançla, yanı sıra ibadetlerle ilgili önemli ıslahatlara imza atarken oğlu İbrahim b. Musa (ö. 1255) ibadet erkânıyla ilgili ıslahatlar yapmıştır. Örneğin secdenin ve ibadette dizleri üzerine çökerek yapılan oturuş⁷⁶ duasının, ibadette saf tutma ve duada elleri kaldırmanın ihyası bunlardandır.⁷⁷ İbrahim b. Musa'nın ıslahatları Rabbânî Yahudiler arasında yeterince etkili olmamıştır. Kimilerine göre bu ıslahatlar, kadim Yahudi geleneğinde var olan, fakat zamanla bazı sebeplerle kaldırılan yahut ihmal edilip unutulmuş uygulamaların ihyası, kimilerine göre İslam geleneği ve ibadet pratiklerinin örnek alınmasıyla şekillenen ibadetlerin inşasıdır.⁷⁸

Kurban, oruç ve zekât gibi namaz da Peygamberler ve toplulukları için vaz edilmiş ortak vahiy geleneğine ait kadim bir ibadettir. Kıyam, rükü, secde, diz çökme-oturuş da bu ibadetin temel unsurları olarak kadim gelenekte peygamberler ve takipçileri tarafından benzeşen veya ayrışan formlarıyla uygulanmıştır. Bu noktada Ehl-i kitabın birbirlerine muhalefet etmek⁷⁹ yahut ihmal vb. nedenlerle⁸⁰ terk ettikleri erkânı yeniden hatırlayıp hayata geçirme çabalarında Müslümanların uygulamalarının etkisi olmuştur. Nitekim Kur'ân'da

⁷⁴ Bk. Durmuş Arık, "Türk Yahudiler: Kırım Karâîleri", *Dini Araştırmalar Dergisi* 7/21 (2005), 30; Muhammed Ali Bağır, "Günümüz Sâmîrilerinde Dinî Hayata Dair Bazı Uygulamalar", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/37 (2018), 164; Gündüz, "Namaz ve Yahudilikteki Günlük İbadet", 230.

⁷⁵ Abraham de Harkavy, "Anan ben David", *Jewish Encyclopedia* (Erişim 16 Mayıs 2024); Gündüz, "Namaz ve Yahudilikteki Günlük İbadet", 230.

⁷⁶ ברִיכָה (barikha) başlığı altında dizüstü çöküp ayakların uyluk altına alınmasıyla yapılan oturuş ibadeti üzerinde durulmuştur. Kelimenin Türkçe'ye "rükü" kelimesiyle tercüme edilmiş olması hata olmalıdır. Bk. Wieder, *İslâmın Yahudi İbadeti Üzerindeki Etkisi*, 157.

⁷⁷ Bk. Wieder, *İslâmın Yahudi İbadeti Üzerindeki Etkisi*, 123-193.

⁷⁸ S.D. Goitein, *Yahudiler ve Araplar*, çev. Nuh Arslantaş - Emine Buket Sağlam (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 224-226; Wieder, *İslâmın Yahudi İbadeti Üzerindeki Etkisi*, 87-88, 119; Gündüz, "Namaz ve Yahudilikteki Günlük İbadet", 215, 228-230, 233.

⁷⁹ Goitein, *Yahudiler ve Araplar*, 224-225. Nuh Arslantaş, *Hız Muhammed Döneminde Yahudiler* (İstanbul: KURAMER Yayınları, 2016), 385.

⁸⁰ Wieder, *İslâmın Yahudi İbadeti Üzerindeki Etkisi*, 119-123.

Ehl-i kitabı muhatap alarak namazın erkânını vurgulayan ayetlerin de bu kastı taşıdığı söylenebilir.

5. İslam Öncesi Araplarında Namazın Kılınış Şekli

Kur'ân'da oruç ve hacla ilgili düzenlemeler yer aldığı halde namazla ilgili düzenlemelerin yer almaması dönemin muhatapları olan Arapların İslam öncesinde, diğer bir deyişle Cahiliye döneminde bu ibadeti bildikleri ile açıklanmıştır.⁸¹ Cevad Ali Cahiliye Araplarının tümünün namaz hakkında bilgi sahibi olmadıklarını, onlardan ancak Yahudi ve Hıristiyanlarla komşu olanların bu ibadeti bildiklerini söyler. Zira cahiliye devrine ait bazı şiirlerde Yahudi ve Hıristiyanların namazlarından söz edilmekte, namazın rükû, secde ve dua gibi bazı eylemlerine işaret eden ifadeler bulunmaktadır. Ayrıca Arap Yahudi ve Hıristiyanlar namazlarını ibadethanelerinde eda etmektedirler. Ali, putperest Arapların namazla ilgili uygulamaları hakkında yeterli bilginin olmadığını, ancak belirli mevsimlerde yaptıkları hac ve dini törenlerinde tanrılarına yalvardıklarının bilindiğini, dolayısıyla namazdan haberdar olmaları gerektiğini belirtmektedir.⁸² Mekkelilerin namazı bildiklerinin Kur'ân'dan kanıtı olarak gösterilen ayet genellikle Enfâl suresi 35. ayettir. Fakat bu ayette sözü edilen Mekke Araplarının ıslık çalma, el çırpma davranışlarının bilinen namazla bir benzerliği bulunmamaktadır. Esasen bu ayetin doğrudan onların namazlarını tasvir etmediğini düşünüyoruz. Ayetin nüzul sebebinin zikredildiği bazı rivayetlere göre onlardan bazıları bu eylemleri Hz. Peygamber'i ve arkadaşlarını namaz kılarken rahatsız etmek,⁸³ bazıları ise Kâbe'yi tavaf ederlerken bir tür ibadet ve motivasyon amacıyla yapmışlardır. İbn Ömer'den aktarılan rivayete göre Kâbe'yi tavaf ederken ıslık çalıp, el çırpmanın yanı sıra yanaklarını/yüzlerini yere koymaktadırlar.⁸⁴ Bu rivayetten İslam öncesinde Arapların Mekke'de ibadet kastıyla secde ettikleri anlaşılmaktadır. Ali, Kureyşlilerin ıslık çalarak ve el çırparak yaptıkları bu salâtlarını çeşitli toplulukların şarkı ve danslarla ibadet kas-

⁸¹ Palabıyık, "Cahiliye Arapları Namazı Biliyorlardı".

⁸² Cevad Ali, *İslam'da Namazın Tarihi*, çev. Ömer Dumlu, Rıza Savaş (İstanbul: Takdim Yayınları, 2022), 19.

⁸³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli-âyi'l-Kur'ân*, thk. 'Abdullâh bin 'Abdulmuhsin et-Turkî (Kâhira: Merkezu'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-'arabiyyeti ve'l-İslâmiyyeti, 2001), 11/167-168.

⁸⁴ Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî Vâhidî, *Esbâbü nüzûli'l-Kur'ân*, ed. Usâm b. Abdilmuhsin el-Humeydân (Dârü'l-İslâh, 1992), 1/236.

tıyla yaptıkları sevinçleriyle tanrılarının sevgisini kazanmayı umdukları eylemlerine benzetmiştir.⁸⁵

İslam öncesi Arapların namazı bildikleri ve bazılarının uyguladığı, bu ayetten ziyade Mâûn suresi ile sure bağlamında aktarılan tefsir rivayetlerinden anlaşılmaktadır. Surenin nerede ve kimler hakkında nazil olduğu ve surede bahsi geçen "namaz kılanlar"ın kimliği konularında her ne kadar ihtilaf varsa da rivayetlerin çoğunluğu ve rivayetlerin değerlendirilmesine göre sure Mekke'de müşriklerin namazları/ibadetleri dâhil bazı davranışları hakkında nazil olmuştur.⁸⁶

Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ilk döneminde kuşluk vaktinde Kâbe'de namaz kıldığı ve Mekkelilerin bunu garipsemediği, günün farklı bir vaktinde namaz kıldığında ise Hz. Ali ve Zeyd'in onu korudukları söylenmiştir.⁸⁷ Aktarılan bu bilgiye göre Mekkeliler Arapların Hz. Muhammed'in namazına itirazları muhtemelen onların aşına olmadıkları vakitlerde de bu ibadeti eda etmiş olmasındandır.

İslam öncesi Hicaz-Arap toplumunda Allah'a ortak koşmayıp, tevhid inancı ve bu inanca ait bazı ibadetleri kısmî de olsa devam ettiren kimselere "hanîf" isminin yanı sıra rükû eden anlamında "râkî" isminin verildiği, bu hanîf ve râkîlerin Kâbe'ye yönelerek namaz kıldıkları, namazlarında rükû ve secde ettikleri de aktarılmıştır. Örneğin Ebû Zer el-Gifârî ve Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in isimleri bu hanîf ve râkîler arasında zikredilmiştir.⁸⁸ Tabii onların namazı Hz. Peygamberle Medine'de son şeklini alan ve günümüze değin uygulanagelen şekliyle eda ettikleri elbette söylenemez. Bununla birlikte namaz erkânı sırası ve eda ediliş şeklinde farklılıklar olsa da hemen bütün dinlerin ibadetleri içerisinde ayakta duruş, rükû, secde ve diz çökerek oturma yer almaktadır. Bu ibadetler esnasında bazı dinlerde sessizce tefekkür edilirken, bazılarında ezberlenmiş sözler tekrar edilir.⁸⁹

Bedevi Arapların rükû ve secdeyi acz ve düşüklük olarak gördükleri, özellikle secde etmeyi -bacakları/kalçayı kaldırmayı gerek-

⁸⁵ Ali, *İslam'da Namazın Tarihi*, 22.

⁸⁶ Bk. Kotan, "Maûn Süresi Özelinde Bir Kur'ân Hermenötiği Denemesi", 803-822.

⁸⁷ Ali, *İslam'da Namazın Tarihi*, 22.

⁸⁸ Palabıyık, "Cahiliye Arapları Namazı Biliyorlardı", 4-5.

⁸⁹ Ali, *İslam'da Namazın Tarihi*, 24.

tirdiği için- çirkin buldukları, bu nedenle bu eylemleri yapmak istemedikleri söylenmiştir.⁹⁰

İslam öncesi Medine’de Hz. Muhammed’in peygamberliğinden kısa bir süre önce Şam’dan Medine’ye gelip yerleşen Yahudi Ebü Umeyr İbnü’l-Hayyebân’ın beş vakit namaz kıldığından, hatta namazı herkesten güzel eda ettiği⁹¹ ve Yahudilerin cemaatle Mezmurlar’dan bölümler okuyarak ibadet ettiklerinden söz edilmiştir.⁹²

6. Kur’ân Ayetlerinde Namaz

Kur’ân’ın ifadelerine göre Hz. Muhammed’den önceki peygamberler namaz kılmışlardır.⁹³ Buna göre Hz. Muhammed’in ümmetinden önceki ümmetler de namaz kılmakla sorumlu tutulmuşlardır. Yanı sıra kıyam, rükû ve secde gibi temel rükünlerin onların namazlarında da var olduğu bildirilmektedir.

Kur’ân’da bildirildiğine göre Hz. İbrâhîm sadece Allah rızâsı için namazı eda ettiğini söylemiş,⁹⁴ kendisinin ve soyundan gelenlerin namazı dosdoğru eda eden kullarından olması için dua etmiş,⁹⁵ Hz. İbrâhîm gibi Lût, İshâk ve Ya’kûb’a namaz emri vahyedilmiş,⁹⁶ Hz. İsmâil de ailesine ve toplumuna namazı emretmiştir.⁹⁷ Hz. Mûsâ’ya namaz kılması emredilmiş,⁹⁸ Allah İsrâiloğulları’ndan diğer bazı görevlerin yanında namazın da eda edilmesi sözünü almıştır.⁹⁹ Ancak Âdem, Nûh ve İbrâhîm’in ardından namazı terk eden yahut vakitleriyle bazı rükünlerini ihmal eden nesiller gelmiştir.¹⁰⁰ Zekeriyâ namaz kılmış,¹⁰¹ Hz. Meryem’e namaz emredilmiş,¹⁰² Hz. İsrâ’ın beşikteki konuşmasında namazdan söz etmiştir.¹⁰³ Hz. Lokman

⁹⁰ Ali, *İslam’da Namazın Tarihi*, 25.

⁹¹ İbn Sa’d, *Kitâbü’l-Tabakâti’l-Kebîr*, çev. Adnan Demircan, Musa Kazım Yılmaz (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 1/148.

⁹² Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 328-329.

⁹³ Bk. Bakara 2/83; Âl-i İmrân 3/31, 39, 43; Yûnus 10/87; Hûd 11/87; İbrâhîm 14/37, 40; Meryem 19/30-31, 54-55; Tâhâ 20/14; el-Enbiyâ, 21/72-73; Lokmân, 31/17.

⁹⁴ el-En’âm 6/162.

⁹⁵ İbrâhîm 14/40.

⁹⁶ el-Enbiyâ 21/73.

⁹⁷ Meryem 19/55.

⁹⁸ Tâhâ 20/14.

⁹⁹ el-Bakara 2/83; el-Mâide 5/12.

¹⁰⁰ Meryem 19/59.

¹⁰¹ Âl-i İmrân 3/39.

¹⁰² Âl-i İmrân 3/43.

¹⁰³ Meryem 19/31.

oğluna namazı hakkıyla kılmayı öğütlemiştir.¹⁰⁴ Kur'ân'da mescid, sinagog ve kiliselerin içinde bulunduğu ibadet mekânlarından söz edilmiştir.¹⁰⁵

Yukarıda kısaca değindiğimiz Kur'ân ayetlerinden anlaşıldığına göre tüm peygamberlere ve gönderildikleri toplumlara namaz emredilmiş, peygamberlerin ardından bazı topluluklar namazdan yahut namazı hakkıyla eda etmekten uzaklaşmışlardır.

7. Tefsir ve Yorumları ile Rükû İÇeren Kur'ân Ayetleri

Kıyam, rükû ve secde, namaz ibadetinin rükünleri olarak veya namaz haricinde ibadet kastıyla müstakil yapılan eylemlerdir. Bunlardan sadece biri kutsal kitaplarda geçtiği yerde tekil olarak kendi eylemini veya namazı karşılayabilmektedir. Bununla birlikte namaza atfen rükû ve secdenin zikredilmesi ve bu vurguların Ehl-i kitabın muhatap alındığı ayetlerde yer alması, bizi Ehl-i kitabın, özellikle Kur'ân'ın nüzulü sürecinde Hicaz bölgesi ve çevresinde yaşayan Yahudilerin ibadetinde rükûun yerini tespiti yönlendirmiştir. Yahudiler günlük ibadetlerinden secdeyi çıkarttıkları gibi rükû da kısmen veya tamamen çıkartmışlardır. Bu, Kur'ân'daki hitabın sebeplerinden biri görünmektedir. Burada, çalışmamızı rükû ile sınırlandırdığımızdan kelimenin Kur'ân'da geçtiği ayetlere kısaca değinecek, fakat doğrudan Ehl-i kitabı muhatap alan ayetler ve yorumları üzerinde duracağız.

Rükû, Kur'ân'da fiil ve isim halleriyle on ayette on üç kez geçmektedir. Bu ayetlere tespit edilebildiği kadarıyla nüzul sırasına göre değinelim. Kur'ân'da on üç kez tekrar eden rükûun sadece ikisi Mekke ayetler, on biri Medine ayetler içinde yer almaktadır. Bunlar arasında en erken olanı, Kureys'in Müslümanlar üzerindeki baskılarının arttığı Mekke'deki nüzul sürecinin ilk yarısında nâzil olan el-Mürselât suresinin¹⁰⁶ **وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ** "Onlara, "Allah'ın huzurunda rükû edin!" denildiğinde rükû etmezler."¹⁰⁷ ayetidir. Erken dönem tefsir ve yorumlarına göre ayette kastedilenler, namaz kılmayı "karşımızda putlar olmadıkça namaz kılmayız" diyen¹⁰⁸ veya

¹⁰⁴ Lokmân 31/17.

¹⁰⁵ el-Hac 22/40; el-Kehf 18/21.

¹⁰⁶ Bk. Muhammed Âbid el-Câbirî, *Fehmü'l Kur'an*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: İlimyurdu, 2017), 1/181.

¹⁰⁷ el-Mürselât 77/48.

¹⁰⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/547.

Allah'ın huzurunda eğilmeyi reddeden yahut Allah'ın emir ve yasaklarına karşı gelerek, O'na itaat etmediklerini söyleyen müşriklerdir. Bir görüşe göre ise kendilerine Kıyamet gününde secdeye kapanmaları emredildiğinde dünyada secde etmedikleri için bunu yapamayan kâfirler kastedilmiştir.¹⁰⁹ İbn Abbâs (ö. 68), Mücâhid (ö. 103), Katâde (ö. 117), Mukâtil b. Süleymân (ö. 150) ve Taberî'den (ö. 310) kısaca aktardığımız bu yorumlara göre rükü, somut olarak ibadette eğilmeyi ifade ettiği gibi, beş vakit namazı, secdeyi veya Allah'ın emir ve yasaklarına riayet ederek O'na itaat etmeyi ifade edebilmektedir. İki ayetten ikincisi ise Mekke'deki nüzul sürecinin orta döneminde nazil olduğu söylenebilecek Sâd suresinde yer alır. Bu sure ile mufassal surelerin nüzulü sona ermiş, şirkle mücadelede örneklik teşkil eden kıssalara daha fazla yer vermeye başlanmış ve müşriklerle uzun tartışmalara girilmiştir.¹¹⁰ Bu bağlamda eğilme, Hz. Dâvûd'un imtihanına değinilen ayetlerde yer alır. O hata yaptığını fark ettiğinde hemen Rabbine yönelerek eğilip secdeye kapanmıştır: *وَظَنَّ دَاوُدُ أَنَّمَا فَتْنَاهُ فَاستَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ* "Dâvûd kendisini sınıadığımızı anladı. Bunun üzerine rabbinden kendisini bağışlamasını dileyerek secdeye kapandı ve bütünüyle O'na yöneldi."¹¹¹

910| db

Mekke sürecinin sonlarında Hz. Muhammed Sakîf kabilesine İslam'ı teklif etmiş, Sakîfliler Müslüman olmaları karşılığında kendilerine sosyo-ekonomik çıkar sağlayan uygulamalarını sürdürmeyi, bu nedenle İslam'ın gerektirdiği bazı pratiklerden muaf tutulmayı istemişlerdir. İsteklerinden biri "eğilmemek"tir. Bundan kasıtlarının "namaz kılmamak" olduğu söylenmiştir. Hz. Peygamber onlara "...eğilmeme isteğinize gelince, rükü ve sücûdu olmayan dinde hayır yoktur." karşılığını vermiş, bunun üzerine onlar eğilmeyi, bir alçalma olarak gördükleri halde kabul etmişlerdir. Bu olay el-İsrâ suresinin 73-75. ayetlerinin gelişine sebep teşkil etmiştir.¹¹² Rivayetten anlaşıldığı kadarıyla nüzul sürecinde Araplar eğilmekle namazı kastetmektedirler ve Allah'ın huzurunda eğilme ve yere kapanmayı, diğer deyişle O'na boyun eğerek itaat etmeyi kabulde zorlanmaktadırlar.

Medine'ye gelindiğinde rükü nüzul sırasıyla el-Bakara, Âl-i İmrân, el-Hac, el-Mâide, el-Fetih ve et-Tevbe surelerinde görülür.

¹⁰⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/612-613.

¹¹⁰ el-Câbirî, *Fehmü'l Kur'an*, 1/243.

¹¹¹ Sâd 38/24; bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/64-74.

¹¹² Bk. Mukâtil, *Tefsîr*, 2/543.

Medine nüfusunun yaklaşık yarısı Yahudilerden oluşmaktadır. Doğal olarak Medine'de Müslümanların Ehl-i kitapla, özellikle Yahudilerle ilişkileri yoğunlaşmıştır. Bu ilişkilerle ortaya çıkan bazı meseleler Kur'ân ayetlerinde konu edilmiş, Ehl-i kitap birçok ayette muhatap alınmıştır. Özellikle Bakara suresinin büyük bölümünde Medine Yahudilerinin muhatap alındığı, ellerindeki Tevrat'ta yazılı olanların ve verdikleri ahitle birlikte ihmal ettikleri dini pratiklerin hatırlatıldığı, yanlış inançları ve davranışları hakkında onlarla girilen tartışmalara cevap verildiği görülmektedir.¹¹³

“وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَبُوا مَعَ الرَّاكِبِينَ” “Namazı kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle beraber rükû edin.”¹¹⁴ ayeti de bu bağlam içinde yer almaktadır. İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre Bakara suresinin ilk yüz ayeti Medineli Yahudi bilginler ile Evs-Hazrec kabilelerinden münafıklar bağlamıyla nazil olmuştur.¹¹⁵ Bu ayetlerin Medine'nin birinci yılında nazil olduğu tespit edilmiştir.¹¹⁶ Birkaç ayet öncesinde “Ey İsrâiloğulları!” hitabıyla başlayan hatırlatma ve uyarılar bu ayetten sonra da devam etmektedir. Müfessirler bu ayetlerin muhatabının Yahudiler olduğunu söylemişlerdir. Mukâtil, “وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ” “namazı ikâme edin” ile Yahudilere namazı vakitlerinde kılmalarının emredildiğini söylemiştir. Nitekim O ve ondan önce yaşamış müfessirlere göre “فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ...” “Sonra bunların ardından namazı zayi eden ve ... bir nesil geldi.”¹¹⁷ ayetinde bildirilenler namazı vakitlerinde eda etmeyen Yahudilerdir. Mukâtil, “وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ مَعَ الرَّاكِبِينَ” “rükû edenlerle birlikte rükû edin” ile Yahudilere Hz. Muhammed'in ashâbından müminlerle birlikte namaz kılmalarının emredildiğini söylemiştir.¹¹⁸ Mücâhid'den “وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ” “rükû edin” buyruğunun “namaz kılın” anlamına geldiği aktarılmıştır.¹¹⁹ Taberî, muhatapların Yahudi din bilginleri ile münafıklar olduğunu, onların insanlara namazı, zekâtı emredip kendilerinin bunu yapmadıklarını, Allah'ın onlara Müslümanlarla birlikte namaz kılmalarını, zekât

¹¹³ Bk. Bedriye Yılmaz, *Medine Yahudileriyle İlişkilerin Erken Dönem Kur'an Tefsirine Etkisi* (İstanbul: KURAMER, 2021), 136-172.

¹¹⁴ el-Bakara 2/43.

¹¹⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/258; İbn Hişâm, *es-Sîret*, 2/170.

¹¹⁶ Esra Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi* (İstanbul: KURAMER, 2016), 215, 224.

¹¹⁷ Meryem 19/59.

¹¹⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/102; 2/632.

¹¹⁹ Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-azîm*, thk. Es'ad Muhammed Tayyib (el-Memleketü'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye: Mektebetü Nezâr Mustafâ el-Bâz, 1419), 1/100.

vermelerini ve Allah'a boyun eğmelerini emrettiğini söylemiştir. Taberî'ye göre rüküdan maksat Allah'a itaat ederek boyun eğmektir.¹²⁰ Vahidî (ö. 1076) buyrukların Yahudilere yönelik olduğunu söylemiştir. Ona göre *أَقِيمُوا الصَّلَاةَ* ile namazları cemaate katılarak kılmaları emredilmiştir, zira Yahudilerin dininde ve namazlarında rükü bulunmamaktadır.¹²¹ Zemahşerî (ö. 1144) Yahudilerin namaz kılmadığını belirttiikten sonra ayeti kendinden önceki görüşleri zikrederek yorumlamıştır.¹²² Rükülü namazın İslam dinine mahsus olduğunu, Müslümanların namazın bölümlerini rek'at diye isimlendirmelerinin rüküun namazdaki yerinden kaynaklandığını söyleyen Elmalılı (ö. 1942) ayetteki buyruğun "Müslüman cemaat ile birlikte rükü edin, eğilin, rükülü namaz kılın" anlamına geldiğini belirtmiştir. Yahudi ve Hıristiyanların namazlarında rükü etmediklerini, kıyamın ardından doğrudan secdeye gittiklerini söyleyen Elmalılı'ya göre tek başına rükü ibadet sayılmayacağı gibi rüküsüz namaz da eksiktir. Zira sırt ile birlikte boynun öne eğilmesi demek olan rükü, sözlük anlamıyla her ne kadar secdeye kadar varabilirse de şer'an mutedil olan belinden dik açı halinde bükülmektir. 41. ayetten itibaren bu emir ve yasakların muhatabı İsrailoğulları'dır, fakat hüküm geneldir.¹²³

912 | db

Yukarıdaki tefsir ve yorumlara göre *ارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ* emri Medine ve çevresindeki Yahudilere yöneliktir. Namazlarından secdeyi çıkarttıkları gibi rüküü da çıkarttıkları veya gerektiği gibi uygulamadıkları için kendilerine Müslümanların namazına iştirak etmeleri, yanı sıra Allah'ın emir ve yasaklarına riayet ederek O'na boyun eğip itaat etmeleri emredilmiştir.

Hicretten yaklaşık bir buçuk yıl sonra bir süredir Kudüs'e yönelerek namaz kılan Hz. Muhammed'e kiblesini değiştirmesini bildiren Bakara suresi 144. ayet nazil olmuştur.¹²⁴ Kiblenin Mescid-i Aksâ'dan Mescid-i Haram'a tahvili 142-150. ayetlere doğrudan konu olmuştur. Bu olay Medine ve Mekke'de tartışma ve dedikodulara yol açmıştır. Hicretin ilk yılından itibaren Yahudi liderler ve onların yanında yer alan Medineli münafıklarla Müslümanlar arasındaki

¹²⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/611, 613.

¹²¹ Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî Vâhidî, *el-Vasît fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcüd (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1994), 1/129.

¹²² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/364-365.

¹²³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/449-450.

¹²⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 2/622.

gerilim artarak devam etmiştir. Özellikle Yahudilerin seçkinci tavırları ve bunlar üzerine nazil olan ayetler Bakara suresinde görülebilir. 111. ayetten itibaren seçkinci tutumlara karşı ve hatta kible tahvili sancısını sağaltmaya yönelik ayetlerin nazil olduğu söylenebilir. Bunlar arasında Hz. İsmail'in babası Hz. İbrahim'le birlikte öne çıkarılışı, birlikte Kâbe'yi inşa edişlerinin anlatılması yer almaktadır. İbrahim Kâbe'yi inşa ettikten sonra "O zaman biz o evi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenlik yeri yaptık. Siz de İbrâhim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin. İbrâhim ve İsmâil'e de, "Tavaf edecekler için, kendini ibadete verecekler, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun" diye talimat verdik."¹²⁵ Medineli Yahudilerle ilişkiler çerçevesinde nazil olan ayetler arasında burada da namaz ibadetinin rükû ve secde ile karşılandığı görülmektedir. Bu ayetle aynı içerikte "İbrâhim'i Beytullah'ın bulunduğu yere yerleştirdiğimizde şöyle demiştik: 'Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, kıyamda duranlar, rükûa ve secdeye varanlar için evimi tertemiz tut.'"¹²⁶ Bu, çoğu ayeti Medine'nin ikinci yarısında nazil olan Hac suresi içindedir. Aynı surede "Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye kapanın, rabbinize ibadet edin, dünya ve âhiret için faydalı işler yapın ki kurtuluşa eresiniz."¹²⁷ Müminlere hitap eden bu ayetteki tavsiyeler kendinden sonraki uzunca ayetle devam eder. Onlara Hz. İbrahim'in dini olan tevhîd dinine samimiyetle bağlanmaları söylenir ve bu dinin temel unsurlarından namaz ve zekât Allah'a samimi bağlılıkla birlikte tekrar hatırlatılır. Rükû, secde ile birlikte bu iki ayetkine benzer bir içerikle Medine'nin son dönemlerinde nazil olan el-Fetih ve et-Tevbe surelerinde yer alır. Buna göre rükû ve secde Allah'ın rızasını gaye edinmiş müminlerde bulunan temel erdemler ve davranışlar arasında yer almaktadır. Ayrıca el-Fetih suresindeki ayette Tevrat'a atıf yapılmış, müminlerin orada da betimlendiği söylenmiştir.¹²⁸ Buna göre Kur'ân rükûu, sadece ibadetin temel bir rükûnü kabul etmekle kalmamakta, bir insanı mümin yapan birkaç temel erdem ve davranıştan biri ilan etmektedir. Rükû bir yandan mücerret olarak kalben ve zihnen Allah'a itaat, boyun eğiş iken,

¹²⁵ el-Bakara 2/125.

¹²⁶ el-Hac 22/26.

¹²⁷ el-Hac 22/77. "Söylendiğine göre bazı insanlar ilk Müslüman olduklarında rükûsuz secde ve secdesiz rükû ediyorlarmış. Bunun üzerine namazlarını rükûlu ve secdeli kılmaları emredilmiş." Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/584-585.

¹²⁸ Bk. el-Fetih 48/29; et-Tevbe 9/112: ..الزَّائِكُونَ الْمُنَافِقُونَ... "Bunlar, farz namazlarında rükû ve sücûd edenlerdir." Mukâtil, *Tefsîr*, 2-199.

diğer yandan müşahhas olarak bedenen namazda tam bir eğilme davranışıyla itaatın ikrarıdır. Bütün peygamberler ve onlara tâbi olan müminler bu ikrarı gerçekleştirmişlerdir. Kur'ân Allah'a bağlığın nişanesi bu davranışı terk eden Ehl-i kitabı bu ayetlerle muhatap alarak uyarmaktadır.

Hicretin ikinci yılı sonlarında Medine'de Hz. Muhammed'le yaptıkları anlaşmayı bozarak sürgün cezası alan Yahudi kabilesi Kaynukaoğulları sürgün öncesi Hazrec kabilesi ile ittifak halindedir. Hazrec'in önde gelenlerinden Abdullah b. Ubey ittifakını kesmeyip sürgünü durdurmaya çalışırken; Ubade b. Sâmit ittifakını derhal kesmiştir. el-Mâide suresinin 51-56. ayetlerinin bu olayla ilgili nazil olduğu söylenmiştir. Bu ayetlerde cezayı hak edenlerle dostluğu kesen Ubade'nin davranışı onaylanırken, sürdüren İbn Ubey'in davranışı kınanmıştır.¹²⁹ *إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ* "Sizin dostlarınız ancak Allah'tır, peygamberidir, bir de rükû ederek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren müminlerdir."¹³⁰ Bir diğer rivayete göre ayet Müslüman oldukları için kavimleri tarafından ötekileştirilen Abdullah b. Selâm ve Ehl-i Kitap'tan bir grubu muhatap almıştır. Onlar durumlarını bir öğle vakti mescitte Hz. Peygamber'e şikâyet ederlerken kimi secdede, kimi rükûda nafile namaz kılan Müslümanlar ve aralarında dolaşan bir dilenci bulunmaktadır ve Hz. Ali rükûdayken bu dilenciye sadaka vermiştir.¹³¹ Buna göre Allah İbn Selâm ve yanındakilere gerçek dostlarını göstermiştir. Her iki rivayete göre bir tarafta Hz. Muhammed'e ve anlaşmalarına ihanet eden, içlerinden Hz. Muhammed'e inananları dışlayan ve ibadetlerinde rükû ihmal eden Medine Yahudileri, diğer tarafta namazlarını ikame edip zekâtlarını vererek, ruhen ve bedenen Allah'a boyun eğen (رَاكِعُونَ) müminler vardır.

Değerlendireceğimiz son ayet Hz. Meryem'e hitap eden Âl-i İmrân suresi ayetidir. İbn Hişâm'ın aktardığı rivayete göre Necran Hıristiyanlarından bir heyet Medine'de Hz. Peygamber'le Hz. İsa hakkında tartışmaya girmişler bunun üzerine surenin ilk seksen küsur ayeti nazil olmuştur.¹³² Mukâtil'e göre surenin ilk birkaç ayeti Necran Hıristiyanlarının sözleri, sonrasındaki ayetlerin bazıları Ya-

¹²⁹ Bk. Yılmaz, *Medine Yahudileriyle İlişkiler*, 173-174.

¹³⁰ el-Mâide 5/55.

¹³¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/531; Mukâtil, *Tefsîr*, 1/486.

¹³² İbn Hişâm, *es-Sîret*, 2/217-218.

hudiler, bazıları Hıristiyanlar bağlamında nazil olmuştur.¹³³ Surenin büyük kısmının hicretin üçüncü yılında nazil olduğu söylenebilir.¹³⁴ يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ “Ey Meryem! Rabbine ibadet et; secdeye kapan, rükû edenlerle beraber rükû et.”¹³⁵ Kudüs'te mabede adanmış olan Meryem'in kendine ayrılan odada (mihrâb) çokça ibadet ettiği, kıyam ve secdeleri uzun namazlar kıldığı, ibadetlerinin fazlalığından ayaklarının ve gözlerinin zarar gördüğüne dair rivayetler aktarılmıştır. اقْنُتِي لِرَبِّكِ “Rabbine kunüt (ibadet) et.” Tâbiîn yorumcuları tarafından “kunüt” a ayakta durmak, itaat etmek, ibadet etmek, ihlaslı olmak gibi anlamlar verilmiştir. Taberî'nin verdiği anlam zikrettiği görüşleri ibadetin gâî derinliğine çekerek toparlamaktadır: “Ey Meryem! Rabbine ibadette ihlaslı ol, sadece onun rızası için ibadet et, ona itaatte huşu içinde ol, ibadette boyun eğ.”¹³⁶ İbn Abbâs'tan ayetin “Ya Meryem! Namaz kılanlarla, Beytü'l-Makdis'in kurrâları (Tevrat okuyucuları) ile birlikte Rabbin için namaz kıl ve kıyamda uzunca dur.” anlamında olduğu, İbn Mes'ûd'un ise ayeti في الساجدين واسجدي واركعي şeklinde okuduğu nakledilmiştir.¹³⁷ Mukâtil “rükû edenlerle beraber rükû et” ibaresine “Beytu'l-Makdis'te namaz kılanlarla beraber rükû et” şeklinde mana vermiştir.¹³⁸ Buna göre ikinci mabet döneminde Kudüs'te Yahudilerden rükûlu namaz kılanlar bulunmaktadır. Nitekim Zemahşerî de buna dikkat çekmiştir. O, Hz. Meryem'e öncelikle namaz kılmasının emredildiğini, zira kunüt ve secdenin namazın rükûnlerinden olduğunu; sonrasında “rükû edenlerle birlikte rükû et” denilerek namazını cemaatle kılmasının emredildiğini söylemiştir. Bir anlamda Meryem'e “kendini namaz kılanlarla birlikte tanzim et, onların arasına dâhil et, onlardan başkasının safında yer alma” denilmiştir. Zemahşerî'ye göre o dönemde bazılarının namazlarında rükû eksik bırakırken, bazılarının rükû ediyor olmaları mümkündür. Bu durumda Meryem'e rükû etmeyenlerle değil, edenlerle birlikte bulunması emredilmiştir.¹³⁹ Elmalılı da “rükûun namazın erkânını, “râkiîn”in cemaati ifade ettiği açık olduğundan, Meryem'in nama-

¹³³ Bk. Mukâtil, *Tefsîr*, 1/262-276.

¹³⁴ Bk. el-Câbirî, *Fehmü'l Kur'an*, 3/161-162.

¹³⁵ Âl-i İmrân 3/43.

¹³⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/397-400.

¹³⁷ Ebû'l-Fadl Celâluddîn Süyûtî, *Ed-durru'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, thk. Abdulmuhsin et-Turkî (Kâhira: Merkezü'l-buhûs, 2003), 3/542-543.

¹³⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/276.

¹³⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/936-937.

zında bir rükû bulunduğu meydandadır.” demiştir.¹⁴⁰ Yukarıda Hz. Meryem’le aynı bölgede ve yaklaşık tarihlerde yaşayan Rabbânî Yahudiliğin kurucularından Rabbi Akiva’nın rükû edenlerden biri olduğundan söz edilmişti. Bu ve Talmud’a ait zikrettiğimiz diğer bilgiler Zemahşerî ve Elmalılı’nın yorumları ile birlikte görüşümüzü destekler niteliktedir.

Sonuç

Gerek Tanah’ta gerek Kur’ân’da namaz ve rükünlerinin eda edilmesine dair ayrıntı yer almamaktadır. Her ikisinde de taat ve ibadet olarak dua, salât, kıyam, rükû, secde emredilmiş, bu kavramlar kendileri veya birbirlerinin yerine kullanılabilmiştir. Peygamberlerin kendisiyle geldiği dinin aslî ibadeti namaz; kıyama, rükûu, secdesi, oturuşuyla, onların amelî sünneti ve inananların nesilden nesile aktarımıyla devam etmiştir. Ancak onlardan sonra gelen bazı nesiller bu aslî ibadetin tümünü veya vakit ve rükünlerini aksatmışlardır. Son peygamber onu tekrar ikame etmiş, vahiy de hatırlatıp uyarmıştır.

916 | db

Talmud’da bazı din bilginleri tarafından ibadette rükûun tam bir eğilmeyle yapılması gerektiği belirtilmiş ve ibadetinde rükû eden din bilginlerinden söz edilmiştir. Çalışmada örneklerini verdiğimiz bu bilginler Talmudik dönem öncesinden sonrasına uzanmaktadır. Diğer deyişle Rabbânî Yahudiliğin kurucularından -miladi 1. yüzyıl- Babil’deki son akademi bilginlerine kadar uzanan bin yıllık süreçte yer almaktadırlar. Fakat Rabbânî Yahudilerin bu bilginlerin içtihatlarından ziyade hafifçe eğilmenin yeterli olabileceğini belirten din bilginlerini dikkate aldıkları düşünülmektedir. Bununla birlikte tarihî süreçte ve günümüzde namazı aslî formuyla (kıyama, rükûu, secdesi, oturuşuyla) kılan bazı Yahudiler bulunmaktadır. Bunların bir kısmı Müslümanlardan etkilenirken, bir kısmının kendi kaynaklarını referans alarak namazı ihya ettikleri söylenebilir.

Tanah ve Talmud’da Tanrı’ya ibadet kastiyla eğilme, diz üstü çökme (oturuş) ve secdeyi ifade eden dört kavram öne çıkmaktadır. Bunların üçü Talmud’da tanımlandığı şekliyle kidda, kerîa, hiştaha-va’a; ayrıca barekh’dır. Kur’ân’da Hz. Davud’un secdesi örneğinde olduğu gibi bu kelimeler birbirinin yerine kullanılabilmiştir. Bu çalışmaya göre rükû için öne çıkan kelime kerîa’dır. Rükûu (رُكُوع): r-

¹⁴⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/360.

k-'a) ilk iki harfin yer değişimiyle کرع (k-r-'a)'nın karşıladığı düşünülmektedir.

Hz. Muhammed'e vahyin gelmeye başladığı Mekke'de putperest Araplar çoğunluktadır. Az sayıda "hanîf" ve "râkî" denilen tevhid ehli kimseler bulunmaktadır ve bunların Kâbe'ye yönelerek, rükû ve secde ederek namaz kıldıkları bilinmektedir.

Kur'ân vahyinin nüzul sürecinde Medine, Rabbânî Yahudilerin nüfusça ağırlıkta oldukları bir yerleşkedir. Fakat Kur'ân ve İslam'ın erken dönemine ait diğer veriler onların çoğunun kutsal kitaplarını yeterince dikkate almadıklarını, peygamberlerinin bıraktığı şeriati gerektiği gibi uygulamadıklarını ortaya koymaktadır. Hicretle birlikte Medine'de Müslümanların Ehl-i kitapla, özellikle Yahudilerle yoğunlaşan ilişkileri ve bu ilişkilerle ortaya çıkan bazı meseleler Kur'ân ayetlerinde konu edilmiş, Ehl-i kitap birçok ayette muhatap alınmıştır. Medine ve çevresindeki Yahudi geleneği, özellikle bölgedeki Yahudilerin yapıp ettikleri üzerinden Kur'ân vahyine yansımıştır. Özellikle Bakara suresinin büyük bölümünde Medine Yahudilerinin muhatap alındığı, ellerindeki Tevrat'ta yazılı olanların ve verdikleri ahitle birlikte ihmal ettikleri dini pratiklerin hatırlatıldığı, yanlış inançları ve davranışları hakkında onlarla girilen tartışmalara cevap verildiği görülmektedir. Namazı aksatmaları ve bu çalışmayla netleştiği üzere rükû etmemeleri bunlardandır. ارْكُفُوا مَعَ الرَّكَّاعِينَ "rükû edenlerle birlikte rükû edin." (el-Bakara 2/43) emri Medine ve çevresindeki Yahudileri muhatap almıştır. İbadetlerinden secdeyi çıkarttıkları gibi rükû da çıkarttıkları veya gerektiği gibi uygulamadıkları için kendilerine Müslümanların namazına iştirak etmeleri, yanı sıra Allah'ın emir ve yasaklarına riayet ederek O'na boyun eğip itaat etmeleri emredilmiştir. Ehl-i kitap tefsir ve yorumlarını zikrettiğimiz rükûdan bahsedilen Kur'ân ayetlerinin çoğunun bağlamında yer almaktadır.

İlahi dinlerin özü tevhitir. Buna göre ortağı bulunmayan, her şeyin yaratıcısı ve rabbi olan Allah münezzehtir. Yaratılmış olanlar, onları yaratan Yüce Kudret'e zihnen, kalben ve dilleriyle dua ettikleri gibi ayakta, rükû-secde ederek ve oturarak bedenleriyle de ibadet ederler. Rükû bir yandan soyut olarak kalben ve zihnen Allah'a itaat, boyun eğiş iken, diğer yandan somut olarak bedenlen nazda tam bir eğilme davranışıyla itaatin ikrarıdır. Bütün peygamberler ve onlara tâbi olan müminler bu ikrarı gerçekleştirmişlerdir. Kur'ân rükû, sadece namazın bir rükûnü kabul etmekle kalmamakta, bir

insanı mümin yapan birkaç temel erdem ve davranıştan biri ilan etmektedir. Kur'ân Allah'a bağlılığın nişanesi bu davranışı terk eden Ehl-i kitabı bu ayetlerle muhatap alarak uyarmaktadır.

Kaynakça

- Ali, Cevad. *İslam'da Namazın Tarihi*. çev. Ömer Dumlu, Rıza Savaş. İstanbul: Takdim Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Ank, Durmuş. "Türk Yahudiler: Kırım Karâileri". *Dini Araştırmalar Dergisi* 7/21 (2005), 27-50.
- Arslantaş, Nuh. *Hız. Muhammed Döneminde Yahudiler*. İstanbul: KURAMER Yayınları, 2016.
- Bacher, Wilhelm - Lauterbach, Jacob Zallel. "Sheshet". *Jewish Encyclopedia*. Erişim 10 Ağustos 2024. <https://jewishencyclopedia.com/articles/13568-sheshet>
- Bağır, Muhammed Ali. "Günümüz Sâmîrîlerinde Dinî Hayata Dair Bazı Uygulamalar". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/37 (2018), 151-181.
- Balcı, İsrâfil. *Hız. Peygamber ve Namaz*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 8. Basım, 2023.
- Birişik, Abdülhamit. "Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/281-294. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Câbirî, Muhammed Âbid el-. *Fehmül Kur'an*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: İlimyurdu, 3. Basım, 2017.
- Dalgın, Nihat. "Rükû". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/286. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- eş-Şeyhâlî, Sabâh Nâci. "Yahudi İbadetleri Namaz: Çeşitleri, Vakitleri, Duaları ve Kılımlı Şekilleri". çev. Ölmez, Mustafa. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 18/2 (2018), 651-666.
- Gesenius, Friedrich Wilhelm. *Hebrew and Chaldee Lexicon to the Old Testament*. Londra, 1846.
- Ginzberg, Louis. "Akiba ben Joseph". *Jewish Encyclopedia*. Erişim 10 Ağustos 2024. <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/1033-akiba-ben-joseph>
- Goitein, S.D. *Yahudiler ve Araplar*. çev. Nuh Arslantaş - Emine Buket Sağlam. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2011.
- Gözeler, Esra. *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*. İstanbul: KURAMER, 2016.
- Gözeler, Esra. *Samî Dinî Geleneğinde Salât, Savm ve Zekât Kavramlarının Semantik İncelemesi*. Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Gündüz, Şinasi. "Namaz ve Yahudilikteki Günlük İbadet". *İslami İlimler Dergisi* 13/2 (2018), 215-238.
- Gürkan, Salime Leyla. *Yahudilik*. İstanbul: İSAM, 2008.
- Halil b. Ahmed. *Kitâbü'l-Ayn*. thk. Abdulhamid Hendavî. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2003.
- Harkavy, Abraham de. "Anan ben David". *Jewish Encyclopedia*. Erişim 16 Mayıs 2024. <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/1460-anan-ben-david>
- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî. *Tefsîru'l-Kur'ân'il-azîm*. thk. Es'ad Muhammed Tayyib. el-Memleketü'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye: Mektebetü Nezâr Mustafâ el-Bâz, 1419.
- İbn Fâris. *Mu'cemu Mekâyîsi'l-luga*. thk. Abdusselâm Muhammed Han. Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1976.
- İbn Hişâm. *es-Sîretü'n-nebevîyye*. Beyrut: Dâru'l-kitâbî'l-arabî, 3. Basım, 1990.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru sadr, 1414.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. çev. Adnan Demircan, Musa Kazım Yılmaz. İstanbul: Siyer Yayınları, 2. Basım, 2015.

- İsfahani, Râgıb el-. *Müfredât: Kur'ân Kavramları Sözlüğü*. çev. Yusuf Türker. Ankara: Pınar Yayınları, 2., 2010.
- Jastrow, Marcus. *Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*. Londra, 1903.
- Karaalp, Cahit. "Salât Kavramının Semantik Analizi". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2018), 173-212.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Bir Dini Tecrübenin İfade Simgesi: Rükû". *Tabula Rasa Dergisi* 9 (2003), 255-279.
- Kotan, Şevket. "Maûn Süresi Özelinde Bir Kur'ân Hermenötiği Denemesi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (2022), 803-822.
- Levi, Avital Hazony. "Worship: bowing down in the service of God". *Religious Studies, Cambridge University Press* 58 (2022), 487-504.
- Luxenberg, Cristoph. *The Syro-Aramaic Reading of the Koran*. Berlin: Schiler, 2007.
- Mindel, Nissan. "Rabbi Chanina Bar Chama". *Jewish History*. Erişim 15 Mayıs 2024. https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/112505/jewish/Rabbi-Chanina-Bar-Chama.htm
- Mindel, Nissan. "Rabbi Joshua Ben Levi". *Jewish History*. Erişim 15 Mayıs 2024. https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/112287/jewish/Rabbi-Joshua-Ben-Levi.htm
- Mindel, Nissan. "Rav Hai Gaon". *Jewish History*. Erişim 15 Mayıs 2024. https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/112498/jewish/Rav-Hai-Gaon.htm
- Mukâtil, b. Süleymân. *Tefsîru Mukâtil bin Süleymân*. thk. A. Muhammed Şehhâte. Beyrut: Dâru İhyâ'it-turâs, 1423.
- Okumuş, Mesut. "Semantik Ve Analitik Açıdan Kur'an'da 'Salât' Kavramı". *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2004), 1-30.
- Palabiyik, M. Hanefi. "Cahiliye Arapları Namazı (Salât) Biliyorlardı". *Akademik Siyer Dergisi* 2 (2020), 2-35.
- Robinson, Edward. *English Hebrew Lexicon*. Boston: Crocker & Brewster, 1872.
- Singer, Isidore - Mendelsohn, S. "Hanina b. Hama". *Jewish Encyclopedia*. Erişim 15 Mayıs 2024. <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/7209-hanina-b-hama>
- Solmaz, Mekki. "Rükû ve Secdenin Kur'ân'daki Semantiği". *Kesit Akademi Dergisi* 8/31 (2022), 380-404.
- Süyûtî, Ebû'l-Fadl Celâluddîn. *Ed-durru'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. thk. Abdulmuhsin et-Turkî. Kâhira: Merkezu'l-buhûs, 2003.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli-âyi'l-Kur'ân*. thk. 'Abdullâh bin 'Abdulmuhsin et-Turkî. Kâhira: Merkezu'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-'arabiyeti ve'l-İslâmiyyeti, 2001.
- Toprak, Mehmet Sait. *Talmud ve Hadis*. İstanbul: Kabcacı, 2012.
- Tsegaw, Melak Alemayehu. "'Come, Let Us Prostrate and Bow Down': The Importance of Embodied Worship in The Psalter". *Jurnal Koinonia* 14/2 (2022), 100-107.
- Uğur, Hakan. "Eski Ahid'deki 'Dua' Kavramının Kur'an'daki 'Salât' Kavramıyla İlişkisi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2008), 139-172.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbüri. *el-Vasît fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcüd. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1994.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbüri. *Esbâbü nüzûli'l-Kur'ân*. ed. Usâm b. Abdilmuhsin el-Humeydân. Dâru'l-islâh, 2. Basım, 1992.
- Wensinck, A. J. "Salât". *İslam Ansiklopedisi*. 10/111-123. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Wieder, Nahphtali. *İslâmın Yahudi İbadeti Üzerindeki Etkisi*. çev. Sinan İlhan. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2022.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. thk. Asım Cüneyd Köksal, Murat Kaya. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.

- Yılmaz, Bedriye. *Medine Yahudileriyle İlişkilerin Erken Dönem Kur'an Tefsirine Etkisi*. İstanbul: KURAMER Yayınları, 2021.
- Zeitlin, Solomon. "The Tefillah, The Shemoneh Esreh: An Historical Study Of The First Canonization Of The Hebrew Liturgy". *The Jewish Quarterly Review* 54/3 (1964), 208-249.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd bin Ömer. *el-Keşşâf*. ed. Murat Sülün. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- "Akiva ben Yosef". *Britannica*. Erişim 10 Ağustos 2024. <https://www.britannica.com/summary/Akiva-ben-Yoseph>
- Bible Hub*. Erişim 05 Mart 2024. <https://biblehub.com/hebrew/1290.htm>
- Bible Hub*. Erişim 08 Mart 2024. <https://biblehub.com/hebrew/3766.htm>
- Mishnah*. Erişim 10 Mart 2024. https://www.sefaria.org/Mishnah_Yoma.6.2?lang=bi&with=all&lang2=en
- Talmud Babylonian*. Erişim 10 Mart 2024. <https://www.sefaria.org/texts/Talmud>
- Tanakh*. Illinois: Varda Books, 2009.
- Bible Hub*. Erişim 06 Mart 2024. <https://biblehub.com/hebrew/8605.htm>

